

EELK USUTEADUSE INSTITUUT

Usuteaduskond

EVELIN KALA

**HÄBI JA SEKSUAALSUS EESTI EVANGEELSE
LUTERLIKU KIRIKU AVALIKES SEISUKOHTADES:
HERMENEUTILINE ANALÜÜS LÄBI
QUEER-TEOORIA**

Kristliku kultuuriloo magistrieksami kirjalik osatöö

Töö juhendaja: dr. Igor Ahmedov

Tallinn 2026

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TEOREETILINE RAAMISTIK: QUEER-TEOORIA JA NORMATIIVSUS ...	7
1.1. Queer-teooria ja normatiivsus.....	7
1.2. Seksuaalsuse normid ja heteronormatiivsuse loomine.....	11
1.2.1. Seksuaalsuse seos normatiivsusega.....	12
1.2.2. Heteronormatiivsuse kriitika.....	14
1.3. Queer-teooria seos queer-teoloogiaga.....	16
1.4. Religioosne seksuaalsusdiskursus.....	17
1.5. Queer-teooria rakendatavus EELK avalike seisukohtade lugemisel.....	19
2. HÄBI TEOREETILINE RAAMISTIK	20
2.1. Häbi kui normatiivne ja afektiivne mehhanism queer-teoorias.....	20
2.2. Häbi kui afekt ja identiteedi kujunemisele kaasaitav tegur.....	23
2.2.1. Häbi peegeldus läbi normatiivsuse.....	24
2.2.2. Häbi kui sotsiaalne ja kultuuriline afekt.....	24
2.3. Queer-teoloogia vaatekohad häbi seosele seksuaalsusega.....	26
3. EELK AVALIKE SEISUKOHTADE ANALÜÜS	28
3.1. Analüüsi lähtekoht.....	28
3.2. Eesti Kirikute Nõukogu 2008. aasta seisukoht homoseksuaalsuse küsimuses.....	28

3.3. EELK XXVIII Kirikukogu avaldus suhtumisest homoseksuaalsesse käitumisse kirikutes ja kirikuosadusest (2009).....	30
3.4. EELK kirikuseadustik ja „Jumalateenistuste ning talituste juhend”.....	31
3.5. EELK seisukohad perekonnaseaduse muutmise ja riikliku abielu sõlmimise küsimuses (2018–2023).....	32
3.6. Eesti Kirikute Nõukogu 2023. aasta läkitus abielu toetuseks.....	33
3.7. Pühakirja autoriteet ja hermeneutiline pinge.....	34
4. ARUTELU JA JÄRELDUSED.....	36
4.1. Arutelu.....	36
4.2. Järeldused.....	40
KOKKUVÕTE.....	42
SUMMARY.....	44
UURITUD ALLIKAD.....	46

SISSEJUHATUS

Käesoleva magistritöö teemaks on uurida häbi, seksuaalsuse ja heteronormatiivsuse avaldumist Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) seisukohtades. Uuring toetub queer-teooria ja hermeneutilise lugemise meetodile. Töö keskendub küsimustele, kuidas kujundatakse EELK seksuaalsuse käsitluses arusaamu moraalselt sobivast seksuaalsusest ning millisel viisil võivad need arvamused toimida normatiivsete ja häbistavate mehhanismidena. Vaadeldakse häbi tunde tekkevõimalusi ja selle avaldumist heteronormatiivse korra kujunemises.

Teema on aktuaalne mitmel põhjusel. Ühelt poolt puudutab see EELK sisemist teoloogilist enesemõistmist, piiblitõlgendust ja seksuaaleetikat. Teisalt on seksuaalsuse, abielu, perekonna ja seksuaalvähemuste küsimused olnud viimasel kümnepool aastal Eesti avalikus aruteluruumis laiema väitluse objektiks. EELK teoloogilise arutelu strateegia kohaselt otsustas EELK Konsistoorium 3. märtsil 2026 algatada üldkirikliku teoloogilise arutelu teemadel „Elu algus ja pühadus” ning „Soolisus ja seksuaalsus” (EELK, n.d.). EELK ja teiste kiriklike institutsioonide avalikud arvamused samasooliste suhete, kooselu ja abielu teemal osalevad laiemas ühiskondlikus elus, mõjutades arusaamu sellest, millised suhted ja identiteedid on avalikult tunnustatavad, moraalselt legitiimsed ja sotsiaalselt arusaadavad. Sellest tulenevalt on põhjendatud käsitleda EELK seksuaalsuse kohta käivaid arvamusi normatiivsete ja afektiivsete mõjuteguritena.

Antud töö teoreetiliseks lähtekohaks on queer-teooria kui normikriitika, mis võimaldab uurida, kuidas kujunevad arusaamad „loomulikust”, „normaalsest”, „õigest” ja moraalselt aktsepteeritavast seksuaalsusest. Queer-teooria keskseks panuseks on normi nähtavaks tegemine. Uuritakse, kuidas heteroseksuaalsus, binaarne soosüsteem või teatud peremudelid kujunevad normiks, milliste institutsioonide kaudu neid kinnistatakse ning milliseid subjekte ja elukorraldust need tunnustavad või tõrjuvad. Käesolevas töös ühendatakse queer-teoreetiline lähenemine häbi teooriaga, mis aitab mõista normatiivse korra toimimist lisaks otsestele keeldudele või õpetuslikele väidetele ka afektiivsete mehhanismide kaudu.

Töö peamiseks eesmärgiks on uurida, kuidas toimib häbi EELK seksuaalsuse teema käsitlemisel ja milliseid võimalusi avab queer-teoreetiline ja queer-teoloogiline käsitlus ning hermeneutiline lugemine selle korra kriitiliseks übermõtestamiseks. Töö teiseks sihiseadeks on teha nähtavaks, milliste kategooriate, piiride ja tõlgenduslike

eelduste kaudu kujundatakse seksuaalse lubatavuse tingimusi ning kuidas need võivad mõjutada kuuluvuse, väärkuse ja tunnustuse kogemust.

Töö koosneb neljast peatükist, kus esimeses peatükis käsitletakse queer-teooriat, normatiivsust ja heteronormatiivsust. Aluseks on võetud teoreetikud **Judith Butler**, **Michel Foucault** ja **Michael Warner**. Teises peatükis avatakse häbi mõiste ja toime ning käsitletakse häbi kui afektiivset ja normatiivset mehhanismi, tuginedes **Sara Ahmedi**, **Marcella Althaus-Reidi**, **Linn Marie Tonstadi** ja **Eve Kosofsky Sedgwicki** käsitlustele. Kolmandas peatükis analüüsitakse EELK seisukohti ja dokumente läbi queer-teooria ja häbi käsitluse ja analüüsitakse, kas nende hermeneutilisel lugemisel võib leida viiteid häbi tekkimisele. Neljandas peatükis on arutelu ja järeldused.

Uurimise meetodina kasutatakse hermeneutilist lugemist vahendina, mille abil tõlgendada EELK seksuaalsust käsitlevaid dokumente, arvamusi ja avalikke sõnavõtte. Uurimus keskendub tekstide tähenduste, rõhuasetuste, kategooriate ja vaikimisi eelduste tõlgendamisele. Queer-teooriale tuginev hermeneutiline lugemine lähtub Paul Ricoeur (1976, lk 22) tekstiteooriast ja käsitlusest lugeda teksti selle autorist distantseeritult ja tõlgendada loetut avatult. Tekst omandab teatava autonoomia ning eemaldub oma algsest autorist, adressaadist ja ajaloolisest olukorrast. Ricoeur' hermeneutika võimaldab käsitleda kiriklikke tekste tähenduslikena, vaadelda moraalsete kategooriate kujunemist, näha normatiivseid piire ja subjekti võimalusi end mõista religioosses kogukonnas. Toimub dialoog teksti ja lugeja vahel ning lugeja tõlgendab teksti selliselt nagu ta kirjutisest aru saab. (Samas, lk 16, 46)

Analüüsi keskmes on küsimus, kas see, kuidas kujundatakse seksuaalsust normide kaudu ja milliseid norme peetakse loomulikeks, siduvateks ning teoloogiliselt õigustatuteks, võib tekitada inimestes häbitunnet iseenda suhtes. Töö teooriapõhisus väljendub analüüsi toetumises queer-teooriale, häbi teooriale ja queer-teoloogiale. Queer-teooria aitab nähtavaks teha heteronormatiivseid eeldusi ja seksuaalse legitiimsuse tingimusi. Häbi teooria aitab analüüsida normide afektiivset mõju. Queer-teoloogia avab võimaluse mõtestada kiriklikku kuuluvust, väärkust ja armu armastuse perspektiivist.

Uurimisaines ja allikate valik

Uurimisaines koosneb avalikult kättesaadavatest EELK kiriklikest dokumentidest ja arvamustest, kus käsitletakse seksuaalsust, homoseksuaalsust, abielu ja perekonda. Analüüsitud on institutsionaalse kaaluga tekste, mis esindavad EELK

ametlikku arvamust. Arutelu osas on kaasatud avalikult kättesaadavad tekstid, mis osalevad ühiskondliku moraaliruumi kujundamises. Valitud artiklid esindavad kirikusisest mitmehäälsust näitamaks, et EELK seksuaalsusdiskursus ei ole täiesti ühtne.

Uurimuse piirid ja eetilised kaalutlused

Käesolev uurimus keskendub avalikele tekstidele ja seisukohavõttudele. Töö ei käsitle üksikisikute kogemuslikku tasandit ega võimalda teha üldistavaid järeldusi kõigi EELK liikmete või seksuaalvähemustesse kuuluvate usklikte kogemuste kohta. Uurimus lähtub teoreetilisest osast, millele toetub hilisem hermeneutiline analüüs. Eetiliselt lähtub töö avalikest allikatest, ei kasuta isikuandmeid ning säilitab neutraalsuse ja austava sõnastuse.

Töö põhineb avalikel tekstidel ning keskendub nende hermeneutilisele lugemisele läbi queer-teooria, otsides häbi võimalikku olemasolu ja tekkemehhanisme. See-tõttu ei käsitle see otseselt seksuaalvähemustesse kuuluvate usklikte ja mitteusklikte inimeste kogemusi. Töö tulemused ei kirjelda subjektide tegelikke kogemusi. Samas näitab queer-teooria ja häbiteooria selgelt, et kiriklikel tekstidel on mõju sellele, kuidas seksuaalsust, kuuluvust ja väarikust mõistetakse või ei mõisteta. Edasine uurimine oleks võimalik läbi personaalsete intervjuude ja nende kvalitatiivse analüüsi. Uurimusgruppe saaks moodustada erinevate kategooriate alusel (sugu, orientatsioon, kiriklik kuuluvus, rahvus jne) ja see annaks kindlasti parema ülevaate kitsaskohtadest ja selgitaks EELK seisukohti laiemale üldsusele

Töö koostamisel kasutati tehisintellekti ChatGPT (based on OpenAI GPT-5.5 model) tehnilise assistendina, eelkõige allikate leidmisel, viidete vormistamisel ja teksti keelelisel toimetamisel. Tehisintellekti kasutati vastutustundlikult, säilitades autori kontrolli töö sisu ning akadeemilise vastutuse üle. Töö sisuline analüüs, tõlgendused ja järeldused pärinevad autorilt.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK: QUEER-TEORIA JA NORMATIIVSUS

1.1. Queer-teooria ja normatiivsus

Magistritöö lähtub queer-teooriast kui kriitilisest teoreetilisest raamistikust, mille abil saab analüüsida seksuaalsuse normeerimist. Töös kasutatakse peamiselt mõistet queer-teooria, mis on rahvusvahelises teaduskirjanduses kasutatav termin. Eesti keeles kasutatakse vastet kvääriteooria,¹ kuid järjepidevuse huvides eelistatakse siin ingliskeelset terminit.

Mõiste *queer theory* võttis kasutusele Teresa de Lauretis (1938–2026) alles 1990. aastal ning selle varasem kasutus oli konkreetselt seotud seksuaalse rõhumise ja identiteedi küsimustega (de Lauretis, 2011). Lauretis oli itaalia päritolu feministlik teoreetik, filmi- ja kirjandusteoreetik, keda peetakse üheks varaseks ja väga mõjukaks queer-teooria kujundajaks. Aja jooksul on teooria laienenud normatiivsuse küsimustele, mis püüavad teha normi nähtavaks.

Simon Goldhill selgitab, et enne queer-teooria tekkimist oli olemas queer-vastane vägivald ja eksisteerisid ka queerid (Goldhill, 2025, lk 2). Goldhill laiendab oma käsitlust, viidates Lauren Berlanti ja Michael Warneri seksuaalsuse mõiste käsitlusele, kus queer on mõtlemise viis, mis selgitab, kuidas mõelda teatud asjadest (Samas, lk 2).

Queer uuringud näitavad kuivõrd raske on selle mõiste ulatust täpselt piiritleda. Olla queer² tähendab vaadata normist erinevast positsioonist sugu ja seksuaalsust ja mõtestada neid koos kõigi teiste inimest defineerivate aspektidega nagu puue, vanus, rahvus jne. (Samas, lk 2).

Queer-teooriat käsitletakse selles töös normikriitilise meetodina, mis võimaldab uurida, kuidas ühiskonnas kujuneb arusaama sellest, mis on „loomulik”, „normaalne”,

¹ Kvääriteooria kujunes 1990. aastatel humanitaar- ja sotsiaalteadustes ning tugineb arusaamale, et soolised ja seksuaalsed identiteedid ei ole loomulikud ega püsivad, vaid sotsiaalselt ja diskursiivselt kujundatud. Teooria keskendub normide, võimusuhte ja enesestmõistetavuste kriitikale ning ei taotle kindlate identiteetide kinnistamist, vaid nende piiride ja mõju nähtavaks tegemist. Kvääriteooriat kasutatakse laialdaselt kultuuri-, kirjanduse-, keele-, ajaloo- ja ühiskonnauuringutes. (Sõnaveeb, Eesti Keele Instituut).

² *Queer* tähendab kõige avarama definitsiooni kohaselt kõiki seksuaalseid ja soolisi identiteete ja ilmnemisi, mis erinevad heteroseksuaalsest normist või ei allu binaarsele ettekujutusele soolisusest. (Feministeerium, 2023, 20. juuli. *Queer*. Feministeerium. <https://feministeerium.ee/dictionary/queer/>)

„sobiv” ja moraalselt aktsepteeritav ning milliseid identiteete ja eluviise nende arusaamade kaudu tunnustatakse või tõrjutakse.

Judith Butler seab kahtluse alla tingimused, mille alusel inimest tunnustatakse indiviidina ja kuidas need tingimused on seotud sotsiaalsete normidega (Butler, 2004, lk 68). Normid reguleerivad meie mõistetavat elu, näitavad „tõelisi” mehi ja „tõelisi” naisi. Normidele vastuastumisel pole selge, kas meie elul on väärtust ja kas sellises olukorras on võimalik luua väärtust. Milline on tõeline sooline identiteet ja kas normid lasevad meil seda sellisena käsitleda. (Samas, lk 216)

Selline normide käsitus võimaldab uurida ka seda, kuidas religioosselt kujundatakse seksuaalsuse tähendust normide kaudu, mis reguleerivad meie elu ja läbi selle määratakse, milline elulaad sobitub kiriklikult tunnustatud piiridesse.

Paremaks mõistmiseks on oluline tuua siinkohal heteronormatiivsuse mõiste, mida järgnevalt kasutatakse. Heteronormatiivsus on valitsev sotsiaalsete normide, arutluste ja praktikate kogum, mis konstrueerib heteroseksuaalsuse loomuliku ning kõrgemana kõikidest teistest seksuaalsuse väljendusvormidest. Heteronormatiivsus põhineb arusaamal teineteist täiendavatest soorollidest ja veendumusel, et seksuaalsuhted peaksid kuuluma täielikult privaatsfääri. (Robinson, 2016)

Warner käsitleb laiemalt võimalikkust sotsiaalteooria ümber mõtestada. Queer-poliitika peab kritiseerima norme endid, eriti seda, kuidas ühiskond teeb heteroseksuaalsuse loomulikuks ja universaalseks. Kirjeldatakse queer aktuaalseid teemasid nagu identiteedipoliitika muutuvaid suundumusi, rahvuse, rassi ja soo ristumisi, konflikte riigi ja meedia vahel ning uute kultuuride kujunemist. (Warner, 1993, lk vii)

Selline lähenemine võimaldab sõnastada seksuaalvähemuste poliitilisi ja teoreetilisi eesmärke normatiivse korra kriitilise analüüsiga. Queer-teooria erineb teistest identiteedipoliitilistest liikumistest selle poolest, et seab seksuaalsuse keskseks kategooriaks, osutab vastupanu normidele, mis käsitlevad heteroseksuaalsust loomuliku ja enesestmõistetava korrana ning suhestub kriitiliselt moraali ja liberaalse valikuvabadusega.

Queer-teooria kinnitab, et selle eesmärgid ei ole täielikult ühiselt mõõdetavad teiste identiteediliikumistega nagu näiteks rassi- või soopõhiste liikumistega ja neid ei saa lihtsalt panna samadesse analüütilistesse või poliitilistesse raamidesse. Osutatakse kriitiliselt sellele, et sageli puuduvad sotsiaalteooriates piisavalt mõistetavaks tegevad määratlused queer-inimeste eristamiseks omaette sotsiaalse rühmana.

Kuna seksuaalse korra loogika on tänaseks juurdunud nii sügavalt kirjeldamatult laias valikus sotsiaalsetes institutsioonides ning on kinnistunud kõige tavapärasemates maailmapiltides, ei ole queer-liikumise eesmärk mitte ainult sallivus või võrdne staatus, vaid nende institutsioonide ja maailmapiltide vaidlustamine. Queerid tegelevad omamoodi praktilise sotsiaalse refleksiooniga, otsides viise, kuidas olla queer. Samas pühendab enamik inimesi oma elust sellise enesemõistmise ja sellega kaasneva sotsiaalse refleksiooni vältimisele. (Samas, lk xiii)

Sellest tulenevalt avab queer-teooria kriitilise vaatenurga, mille kaudu saab analüüsida ja vaidlustada ka neid sügavalt juurdunud norme ja struktuure, mis kujundavad arusaamu seksuaalsusest. Warneri tähelepanekutsest nähtub, et sotsiaal-teooria paljud lähtekohad sisaldavad heteronormatiivseid eeldusi, mis piiravad seksuaalsuse adekvaatset mõtestamist.

Queer tähendab siin pigem poliitilist ja kriitilist raami kui ainult identiteeti. Eelistus sõna „queer” kasuks väljendab muu hulgas agressiivset üldistamisimpulssi, mis lükkab tagasi sallivuse vähemuslikustamise loogika või lihtsa poliitilise huvide esindamise. Selle asemel eelistatakse põhjalikumalt vastupanu normaalsuse režiimidele.

Mure väljavaate pärast, et „lesbi- ja geiuuringutest” võiks saada ametlikult tunnustatud ja rangelt piiritletud akadeemiline eriala, tekitab paljudes inimestes soovi muuta teooria queer’iks, mitte lihtsalt luua teooria queer’ide kohta. Nii akadeemikute kui ka aktivistide jaoks omandab „queer” kriitilise mõõtme, määratledes end pigem „normaalsuse” kui heteroseksuaalsuse vastandina, kusjuures „normaalsus” hõlmab ka akadeemilist tavapärasust. Seatakse küsimuse alla ühiskonna alusnormid ja soovitakse neid raputada. (Samas, lk xxvi)

Need arusaamad tähistavad seega queer-teooria varasemat normikriitilist suunda, kus queer seostub eeskätt heteronormatiivsuse vaidlustamisega. Mõne aasta jooksul kujunes selline rõhuasetus veelgi selgemaks ja nii defineeris David Halperin queer’i kui midagi, mis on vastuolus normaalse, legitiimse ja domineerivaga (Halperin, 1995).

Seda definitsiooni peeti keskseks lähtepunktiks, kuid peagi selgus, et queeri taandamine ainult antinormatiivsusele jääb liiga kitsaks. Antinormatiivsus ei ole enam ainus või vaieldamatu keskpunkt. Queer-teooriat hakati üha enam nägema postmodernse identiteedina, mis tõusis kõrgemale feminismist, lesbi- ja geiuuringutest. Ühel hetkel hakkas queer-teooria „teooria” varjutama selle „queer”-poolt, muutes

selle abstraktsemaks ja vähem seotuks LGBTQ+³ inimeste tegeliku eluga. (Halperin, 2003 lk 2–3)

Annemarie Jagose käsitus probleemist antinormatiivsusega aitab mõista queer-teooria muutumist ajas. Ta rõhutab, et tänapäeva queer-teoorias peetakse peaaegu enesestmõistetavaks arusaama, et sellel on vaja pühenduda antinormatiivsusele. (Jagose, 2015, lk 26)

Kui aga vaadata ajaloo kulgu, siis queer-teooria rõhk antinormatiivsusele võib vajada juba ümbermõtestamist. Jagose vaatlleb normi mõiste kujunemist Judith Butleri teoses „Gender Trouble” (1990) ja loeb seda kõrvuti Michel Foucault’ arusaamaga normaliseerimisest teoses „The history of sexuality” (1978). Butleri kirjeldus normide toimisest ja normide õõnestamise võimalustest on radikaalselt vastuolus Foucault’ käsitlusega normaliseerimisprotsessidest, mis iseloomustavad modernset võimu (Samas, lk 30–31).

See vastuolu aitab mõista, et antinormatiivsus ei ole tegelikult ühtne, isegi kui seda sageli nii käsitletakse. Pigem on sel suurem tähtsus queer-teooria kujunemise algusaegadel.

Butleri järgi seisneb queer-poliitika selles, et mõtestatakse ümber sõna „queer” tähendus. Varem hukkamõistuga seotud sõna pööratakse ümber nii, et sellest saab vahend, millega vaidlustada kehtivaid seksuaalse legitiimsuse norme (Butler, 1993, lk 232). Selline tähenduse ümbermõtestamine näitab, kuidas normid kujunevad ja toimivad ja sellest vaatekohast saab ka seksuaalsust analüüsida normatiivse korra osana. Butler arutleb, kas normidest kõrvalekalduvad seksuaalsed kombed seavad kahtluse alla soo stabiilsuse. Sellised seksuaalsuse tavad toovad esile, et kategooriad „naine” ja „mees” ei ole iseenesestmõistetavad, vaid vajavad pidevat määratlemist. Kui soolist identiteeti ei saa enam mõista normatiivse seksuaalsuse kaudu kinnistununa, avaneb queer-kontekstis ka võimalus käsitleda soolist identiteeti ebapüsiva ja vaieldavana, mida võib kirjeldada ka identiteedi kriisina. (Butler, 1990, lk xi)

Sellist käsitlust saab kasutada mõistmiseks, kuidas normidest kõrvalekalduvad seksuaalsed praktikad võivad kõigutada soolist identiteeti. Butleri järgi pakub heteroseksuaalsus normatiivseid seksuaalseid seisukohti, mida on olemuslikult võimatu ellu viia ning pidev suutmatus nendega täielikult ja vastuoludeta samastuda paljastab heteroseksuaalsuse mitte ainult kohustusliku seadusena, vaid vältimatu komöödiana.

³ LGBTQ+ katusterminina kasutusel olev esitähthend sõnadest „lesbid, geid, biseksuaalsed ja transsoolised inimesed”, millega viidatakse kõigile inimestele, kes ei ole heteroseksuaalsed ja/või paiksoolised. (Sõnaväeb, Eesti Keele Instituut).

Ta pakub seda arusaama heteroseksuaalsusest kohustusliku süsteemina ja alternatiivse gei- ja lesbi perspektiivina. (Samas, lk 155)

Seega suunab queer-teooria tähelepanu sellele, kuidas normid erinevate institutsionaalsete mehhanismide kaudu tekivad, toimivad ja kinnistuvad ning kuidas need kujundavad inimese identiteeti ja tema kohta ühiskonnas.

1.2. Seksuaalsuse normid ja heteronormatiivsuse loomine

Seksuaalsus on selles töös vaadeldav, kui soovide, ihade, kehaliste praktikate, afektiivsete suhete, identiteetide ja sotsiaalse tähenduse kogum, mille kaudu inimesed kogevad, väljendavad ja mõistavad oma erootilisi ja intiimseid tundeid. Sugu (inglise keeles *sex*) tähistab seda, mille kaudu inimesi liigitatakse näiteks meheks või naiseks anatoomiliste, reproduktiivsete ja meditsiiniliselt määratletud tunnuste alusel. Kahte sõna on kerge ajada segamini, sest sõna *seks* kasutatakse eesti keeles suhteliselt laias tähenduses, kuigi määratlus on kitsam. Queer-teoreetilises käsitluses eristatakse mõisteid *sex* ja *gender*: *sex* tähistab bioloogilist sugu (nt mees või naine keha tasandil), *gender* aga sotsiaalset ja kultuurilist sugu, mis hõlmab identiteeti, rolle ja tähendusi. Lisaks bioloogilistele tunnustele sisaldab *gender* ka inimese kujunenud arusaama iseendast ja oma identiteedist ning seetõttu kasutatakse tekstides sageli mõlemat mõistet paralleelselt. Nii Judith Butler kui ka Michel Foucault kasutavad sõna *sex* mitte ainult bioloogilises tähenduses. Sugu on üks neist normidest, mille kaudu inimene muutub mõistetavaks ja toimivaks subjektiks (Butler, 1993, lk 2). Sugu on seksuaalsuse kujunemise protsessis kõige spekulatiivsem, kõige idealiseeritum ja subjekti enesetunnetuslikum osa (Foucault, 1978, lk 155). Inimese enese identiteedi arusaadavaks muutumiseks peab ta enesega suhestuma. Foucault' „The history of sexuality” (1978) loob teoreetilise lähtekoha, kuidas seksuaalsed normid ja identiteedid kujunevad ajalooliste ja sotsiaalsete võimuhete kaudu. Selles teoses seab ta kahtluse alla tõdemuse nagu oleks seksuaalsus inimese loomulik või muutumatu olemus. Tema käsitluses on seksuaalsus ajalooliselt kujunenud konstruktsioon. Arusaam võimust, kriitilisusest ja vastupanust on jäänud püsima hilisematele queer-teoreetilistele käsitlustele, mis püüavad seksuaalsust ja identiteedi normatiivseid arusaamu ümber mõtestada ning kontrollivad „vastuvõetavaks” peetavat seksuaalkäitumist. Foucault järgi on seksuaalsus ajalooliselt kujunenud konstruktsioon, mis tekib võimu, teadmise, kehade, naudingute ja praktikate kaudu (Samas, lk 105).

Ajaloolise konstruktsiooni käsitlus seksuaalsusest on queer-teooria üks mõjukamaid lähtekohti.

Seksuaalsuse analüüs nõuab keha nähtavaks tegemist sellise käsitluse kaudu, milles bioloogiline ja ajalooline on tihedalt põimunud. Võimu toimimine avaldub keha, funktsioonides, füsioloogilistes protsessides, aistingutes ja naudingutes, seetõttu tuleb rääkida pigem keha ajaloo kui pelgalt mentaliteetide ajaloost. (Samas, lk 152)

Seksuaalsus on ajalooliselt kujunev ja mitmetahuline arusaamade kogum, mille kaudu keha, iha ja identiteet muutuvad mõtestatuks ja mida ühiskond ei suuda piirata. Foucault' järgi tuleb seksuaalsust analüüsida pidevalt muutuvate jõusuhete võrgustiku kaudu. (Samas, lk 92) Sellest on näha, et normid tahavad panna seksuaalsuse piiridesse ja tekitada vastuolud nii inimestes kui ühiskonnas laiemalt ning seksuaalsusest rääkimine ei ole enam neutraalne.

Foucault selgitab homoseksuaalsuse kujunemist meditsiinilis-psühhiaatrilise kategooriana. Määratlus laienes tegudelt teatud liiki seksuaalsele tundlikkusele ja identiteedile. Kui sodoomiat peeti varem ajutiseks hälbeks, siis homoseksualismist sai püsiv nähtus. (Samas, lk 42)

Seega on kaasaegne ühiskond seksuaalsust loonud teadmiste ja võimu suhete kaudu ning see on pigem spekulatiivne konstruktsioon. Sellest sai alguse meditsiiniliste, juriidiliste, moraalsete ja religioosete tõekspidamiste määratlus seksuaalsusest, mis ei piirdu enam kirjeldamisega vaid annavad seksuaalsusele tähenduse.

Need kategooriad andsid hinnanguid subjektide tunnetele ning eristasid normaalsust ja kõrvalekallet. Mõiste „seks” võimaldas koondada üheks tervikuks anatoomilised tunnused, bioloogilised funktsioonid ja erinevad käitumisvormid. Sellest seisukohast vaadates kujunevad erinevad seksuaalsused keeleliste määratluste ja võimuhete kaudu ning püsivad normatiivse korrana.

1.2.1. Seksuaalsuse seos normatiivsusega

Queer-teooria lähtub põhimõttest, et seksuaalsus ei ole fikseeritud ja muutumatu. See ei ole lihtsalt omadus, mis inimesel on ega üksnes kalduvus või kindlate kalduvuste kogum, vaid viis, kuidas suhtuda teistesse ka fantaasia vormis. (Butler, 2004, lk 33) Sellest tulenevalt on queer kriitika suunatud konkreetsete moraalnormide ümberlukkamisele ja samas normatiivsuse põhimõtete analüüsile. Queer-teooria uuemates käsitlustes on üha enam rõhutatud, et selle teooria ülesanne on laiem küsimus,

kuidas kujunevad normatiivsus, normaliseerimine ja sotsiaalne arusaadavus. Goldhill järeldeb, et queer-teooria arenguga on tekkinud olukord, kus „queer” ei tähista enam ainult seksuaalset marginaliseeritust, vaid laiemat kriitilist suhet normatiivusega. Samas hoiatab ta, et queer-teooria ei muutuks liialt ametlikuks. Kui „queer” hakkab tähistama peaaegu kõike mittenormatiivset, võib see kaotada oma ajaloolise seose seksuaalse häbistamise, välistamise ja poliitilise vastupanuga. Goldhilli käsitluses on seetõttu oluline hoida koos kaks tasandit: ühelt poolt queer-teooria ajalooline side seksuaalse rõhumise kogemusega, teisalt selle võime analüüsida normi ja sotsiaalse kuuluvuse keerulisi protsesse. Sellest vaatepunktist on teooria jätkusuutlik siis, kui ta saab kriitiliselt küsida, kuidas norm ise muutub loomulikuks, tavaliseks ja enesest mõistetavaks. (Goldhill, 2025, lk 1–3) Queer-teooria potentsiaal püsib üksnes siis, kui see suudab aru saada ka iseenda olemusest ning hoidub liigsest kriitikast ehk siis: „missugune queer on queer?” ja „mitte queerida lõputult ka queeri ennast”⁴ (Samas, lk 4). Siinkohal võib aru saada, kuhu mõiste queer on tänaseks jõudnud, sest püsib oht kaotada oma põhiline sisu. Normatiivne kord toimib kõige tõhusamalt siis, kui see ei paista normina, vaid loomulikuna ja justkui alati olemas olevana. (Warner, 2000, lk 6–7) Pööratakse tähelepanu sellele, kuidas teatud eluviis saab normi staatuse ja kuidas seda siis käsitleda loomuliku või universaalsena (Samas, lk 25–26).

Soo normeerimise kaudu kujuneb subjekti sotsiaalne äratuntavus. Siit järeldeb, et identiteet kujuneb normi kaudu, mis toodab äratuntavaid subjekte ja määrab kõik piiridest väljaspool oleva. Varasem Butler rõhutab, et sugu on nähtus, mille olemus pole stabiilne ja see tekib olemasolevate normide kaudu (Butler, 1990, lk 25, 33). Veidi hiljem ta lisab, et bioloogiline „sugu” on normatiivne ideaal, mida ühiskond pidevalt taastoodab (Butler, 1993, lk 3). Tänapäevases käsitluses on Butleri järeldebuste tähtsus selles, et sugu mõistetakse sotsiaalselt kujundatud kogumina reguleeritud aktide kaudu. Siit tulenevalt aitab Butleri lähenemine mõista, kuidas ühiskondlikud institutsioonid, keel ja võimusuhted loovad arusaamu „õigest” ja „loomulikust” soost ning seksuaalsusest.

Nende arusaamade kaudu on avatud tee ka trans-, mittebinaarsete ja teiste normist kõrvale jäävate identiteetide käsitlemiseks. Soo kategooriad on ajalooliselt muutuvad ja vaidlustatavad mõisted. (Singh, 2024, lk 286–288)

See näitab käesoleva töö vaatepunktist, et arusaamad soost ja seksuaalsusest on seotud ühiskondlike normide, institutsioonide ja võimusuhetega. Nii on võimalik

⁴ ”how queer is queer”, ”to keep queering even the queer”(inglise keelne originaal)

analüüsida, kuidas teatud identiteete peetakse normaalseks ja tunnustatavaks, samal ajal kui teised võivad jääda normist kõrvale või muudetakse marginaalseks.

Norm on toimiv struktuur, mis suunab arusaamu, kujundab ootusi ja tekitab eristusi lubatu ja lubamatu vahel. Loomulikkuse retoorika kaudu peetakse normatiivsust enesestmõistetavaks. Normid loovad tingimused, mille kaudu subjekt saab sotsiaalselt mõistetavaks ja tunnustatavaks. (Warner, 2000, lk 41–43) Seda arusaama laiendab Butler, rõhutades, et normid ei kujunda üksnes ootusi, vaid määravad ka selle, millised identiteedid saavad üldse „reaalseks” ja äratuntavaks. Tema järgi on kultuuriliselt ja poliitiliselt kujunenud olukord, kus normatiivsus määrab, kes saab eksisteerida „normaalse”, „moraalse” või „õige” inimesena ning kelle identiteet märgistatakse hälbe või puudulikkusena. (Butler, 2004, lk 216)

Queer-teooria vaatab kriitiliselt sellele, kuidas teatud seksuaalsuse vormid esitatakse loomulike ja õigete normidena, samal ajal kui teised määratletakse kas vaikimisi või otsesõnu vastuvõetamatuteks või moraalselt puudulikeks. Selline eristus kujundab nii inimeste enesemõistmist kui ka nende võimalusi kuuluda ühiskonda. See on oluline ka käesoleva töö jaoks, sest religioosses seksuaalsusdiskursuses esitatakse normatiivsed väited sageli loomuliku ja jumaliku korra väljendusena. Queer-teooria aitab selliseid väiteid kriitiliselt lugeda, küsides, kuidas need on kujunenud ja kelle huve teenivad.

1.2.2. Heteronormatiivsuse kriitika

Queer-teooria üks olulisemaid kriitilisi mõisteid on heteronormatiivsus. Warner rõhutab, et abielu toimib modernses ühiskonnas normatiivse institutsioonina, mille kaudu riik jätkab abieluvälise seksuaalsuse ja intiimsuse reguleerimist. Riiklikult ei piirdu abielu tähendus üksnes kahe inimese suhte tunnustamisega, vaid see loob hierarhia, milles abieluvälised suhted jäävad nõrgema õigusliku, moraalse ja sotsiaalse tunnustamise positsiooni. Selline kord võimaldab riigil õigustada sekkumist intiimellu, piirata teatud seksuaalsuhteid ning kujundada arusaama sellest, milline seksuaalsus on legitiimne ja mis jääb normist kõrvale. (Warner, 2000, lk 96)

Kui riiklikult sätestada abielu võimalikkust vaid mehe ja naise vahel, siis saab heteroseksuaalsus toimida vaikimisi standardina. Heteronormatiivsus eeldab, et inimesed on heteroseksuaalsed. Heteronormatiivsus tekitab situatsiooni, kus samasoolised suhted hakkavad peegeldama heteroseksuaalseid suhteid. Näiteks lesbi paaride puhul küsimused, et „kes teist on mehe rollis”, „kes kannab pükse”, „kas juuksed peaks olema pikad või lühikesed”.

Heteronormatiivsuse kriitika seab kahtluse alla traditsioonilise abielu ning sellega seotud normatiivselt eelistatud staatuse. Rõhutatakse vajadust tunnustada ja väärtustada mitmekesiseid kooselu vorme, mis ei mahu abielukeskse mudeli raamidesse. Abielu nähakse diskrimineeriva institutsioonina, mis annab legitiimsuse teatud tüüpi suhetele, samal ajal teisi devalveerides. (Samas, lk 81–86) Kuna soov abielluda on abielu normatiivsuse üks aspekt, ei saa öelda, et see kinnitaks seda normi, samamoodi nagu näiteks soov osta pudel Coca-Colat ei kinnita kapitalismi. Kaupade ostmine toetab kaubakultuuri, hoolimata sellest, kas ostjatele see meeldib või mitte. See ongi süsteemi jõud. Samamoodi tugevdab ja toetab abiellumine abielu normatiivsust. Ja seda hoolimata abiellujate parimatest kavatsustest. (Samas, lk 106) Luba abielluda on seksuaalse vabaduse vastand. Seksuaalne vabadus hõlmab kõike, mida riik ei luba, ja seega kõike, mida riik saab karistada või reguleerida. Gei- ja lesbiline liikumine rajanes just selle reguleerimissüsteemi vaidlustamisel. (Samas, lk 97) Warner rõhutab, et abielu kujutamine pelgalt eraelulise valiku, individuaalse õiguse või armastuse väljendusena varjab selle normatiivset ja poliitilist mõõdet. Tema järgi muudab just selline enesestmõistetav käsitlus abielu eriti mõjusaks, sest see tõrjub tagaplaanile queer kriitika, mille kohaselt abielu toimib seksuaalse ja sotsiaalse legitiimsuse hierarhia kujundajana. Seetõttu ei käsitle Warner abielu üksnes isikliku suhte vormina, vaid institutsioonina, mis toodab tunnustuse ja kõrvalejäetuse piire. (Samas, lk 98)

Nii asetatakse ebasoodsamasse positsiooni näiteks vallalised, abieluväliste laste vanemad ning mittetraditsioonilistes leibkondades elavad inimesed. Heteronormatiivne kord võib avalduda otsestes keeldudes ja ka selles, kuidas ühiskondlikud institutsioonid, kultuur ja moraal tõlgendavad heteroseksuaalsuse „tavaliseks” ning muud seksuaalsused „erandlikuks”.

Queer-teooria vaatleb heteronormatiivsust läbi selle, kuidas ühiskondlik kord määrab, milline intiimsus, perekond ja kehad peaksid olema (Berlant ja Warner, 1998, lk 547–548, 553). Siit näeme, et heteronormatiivsus seostub binaarse soosüsteemiga, mis toodab kindlad tingimused nii soole kui seksuaalsusele. Heteroseksuaalsus omandab normi staatuse seetõttu, et see sobitub binaarse soo loogikaga ja kinnistab seda. Seega on heteronormatiivsuse kriitika ühtlasi seotud soo normatiivsusega. (Butler, 1990, lk 151–152, 1993, lk 231–232) Soo normatiivsus tähistab käesolevas töös sotsiaalset ja kultuurilist normide süsteemi, mille kaudu määratletakse, millised sooidentiteedid, kehalised väljendused ja sugudevahelised suhted on ühiskondlikult arusaadavad, tunnustatavad ja legitiimsed. (Samas, lk 151–152). Soo normatiivsus

toimib korrastava raamistikuna, mis loob ja hoiab arusaamu mehelikkusest ja naiselikkusest ning seob need binaarse soojaotuse ja heteroseksuaalsusega (Rich, 1980, lk 637–640). Sugu kujuneb selles käsitluses normatiivselt reguleeritud sotsiaalseks olemisvormiks, mille kaudu teatud identiteedid ja subjektid omandavad suurema nähtavuse, tunnustuse ja institutsionaalse legitiimsuse kui teised. Soo normatiivsus mõjutab seega otseselt subjektide sotsiaalset äratuntavust, enesemõistmist, kuuluvuskogemust ja elamisvõimalusi (Butler, 1990, lk 151–152). Eelnevast on näha heteroseksuaalsuse toimimine normina, mis määratleb nii sugu, suhteid ja teatud liiki intiimsuse lubatud avaldumist.

1.3. Queer-teooria seos queer-teoloogiaga

Queer-teooria on avanud tee queer-teoloogilisele mõtlemisele. Queer-teoloogia kasutab queer-teooria normikriitikat ja uurib, kuidas kristlikud diskursused ja teoloogilised traditsioonid on kujundanud normaalsuse, keha, seksuaalsuse ja kuuluvuse piire. Selle eesmärgiks on seksuaalvähemuste kaasamine teoloogiasse ja uurida kuidas teoloogilised tõlgendused tekitavad normatiivsust ning milliseid alternatiivseid vaatekohti võiks leida. Queer-teoloogiline lähenemine käsitleb keha, iha ja identiteeti liikuvate ning piire ületavate nähtustena. Queer-teoloogia avab uusi viise, kuidas mõtestada jumalikkust, transtsendentsust ja religioosset kogemust väljaspool tavapäraseid normatiivseid piire. (Althaus-Reid, 2003, lk 50) Seeläbi saab võimalikuks ületada piiratud arusaamu ja mõtestada religiooni normist sõltumatult. Selline lähenemine võimaldab kriitiliselt küsida, millised religioossed normid kujundavad arusaamu lubatud seksuaalsusest ja kuuluvusest ning kuidas need mõjutavad inimese tundeid.

Queer-teoloogiline analüüs keskendub sellele, millistel tingimustel muutub subjekt kogukonnas arusaadavaks ja tunnustatavaks. See käsitleb ka küsimust, kuidas subjekt end ühiskonnas tunneb ning millised on tema vajadused, piirangud ja sotsiaalne staatus. Samuti tuuakse esile, et teatud seksuaalsed identiteedid võivad jääda arusaamatuks, kuid neid on võimalik diskursiivselt stabiliseerida ja ümber mõtestada. (Tonstad, 2018, lk 6–7, 61–62) Seega on ümbermõtestamisel kindel koht subjekti arusaadavaks muutmisel. Arusaamatused tekitavad piiranguid ja tõrjutust. Althaus-Reidi jaoks ei piisa näiteks sellest, et alustada teoloogilist arutelu masturbeerimise üle, kasutades masturbeerimist kirikliku või eshatoloogilise mure

motiivina (nt kas masturbeerijad kuuluvad valitute hulka?), vaid pigem tuleb mõelda kristlikule eshatoloogiale lähtudes epistemoloogiast, mis tuleneb masturbeerimisest (Althaus-Reid, 2003, lk 51). See keerukas mõttereendus küsib, kuidas kogemus millestki annab meile lisaks teadmisele, mida teoloogia selle kohta ütleb (nt kes saab päästetud), lisaks selle, kuidas kogemus ise võib muuta meie mõtlemist teoloogiast. Althaus-Reid kinnitab, et see on osa tema projektist, mis käsitleb Jumala loomist. Queer-Jumala otsing on teoloogiline *caminata*,⁵ mis tähendab kõndimist erinevatesse ümbrustesse, mis viivad erinevatesse ja mõnikord varjatud alleedesse (Samas, lk 51). Läbi queer-teoloogia on võimalik uurida, kas ja kuidas teoloogilised mõisted nagu arm, väärikus, andustus ja kuuluvus võivad toimida vastupingena heteronormatiivsele ja häbipõhisele moraalile.

Käsitlus tunnustusest ja haavatavusest võimaldab näha, millistel tingimustel inimene saab olla vastuvõetud subjekt. Queer-teoloogia küsib, kas kiriklik kuuluvus peab sõltuma heteronormatiivsest sobivusest või on võimalik teoloogiline arusaam, kus inimese väärikus ja kuuluvus ei põhine normatiivsel seksuaalsusel. Eesmärgiks on kirikliku seksuaaleetika ümberhindamine ja teoloogiliste ressursside kasutamine ning erinevuste tolereerimine ei sõltuks enam heteronormatiivse sobivuse tõendamisest. (Althaus-Reid, 2003, Cheng, 2011) Oluline on see, et me ei saa mõelda queer-Jumalast, ilma et mõistaksime erinevaid teadmisi seksuaalsusest. Tänapäeval on seksuaalsetel subkultuuridel nomaadliku teadmise võime, mida me teoloogias vajame. See tähendab, et kallistuste ja armastavate žestide koht teoloogias täidab hermeneutilist funktsiooni, need on vahendid, mille kaudu teoloogiat ennast ümber tõlgendatakse. (Althaus-Reid, 2003, lk 52) Siin väljendab Althaus-Reid arvamust, et kehalise läheduse kogemus aitab meil mõista Jumalat, armu, osadust ja inimväärikut teistmoodi. Armastus, puudutus, iha ja kehaline lähedus ei ole ainult moraalse kontrolli objektid. Need võivad olla ka kohad, kust inimene hakkab Jumalat, armu ja iseenda väärikut mõistma.

1.4. Religioosne seksuaaldiskursus

Religioosne seksuaaldiskursuse all mõistetakse käesolevas töös seksuaalsusega seotud teemaarendust religioossetes tekstides, õpetustes, avalikes sõnavõttudes ja institutsionaalsetes praktikates kujunevat tähendust, mille kaudu määratletakse

⁵ Caminata (hispaania keelses tekstis), tõlgitav jalutuskäiguna.

seksuaalsuse moraal ja eetika, normid ja identiteedid (Tonstad, 2018, lk 5). Tonstad kirjutab, et kui kujutame seksuaaleetikat kui lubatu ja keelatu otsimist, siis queer-teoloogia tegeleb sellega, kuidas leida teid, mis viiks (monogaamsed, abielus olevad) samasoolised suhted keelatud seksuaalsete tegude kategooriast lubatud tegude kategooriasse (Samas, lk 4). Ta jätkab arvamusega, et seksuaalsust saab käsitleda teoloogiliselt ja diskursiivselt kujundatud nähtusena, mille kaudu teoloogia ise loob ja struktureerib seksuaalsuse norme, piire, identiteete ja institutsionaalseid tähendusi. See on midagi laiemat kui lubamine ja keelamine. (Samas, lk 4) Tonstad esitab strateegia, mida queer-teoloogid kasutavad queer-inimeste elu kaitsmiseks, tõestamaks, et queer-teoloogia ei peaks tegelema apologetikaga. Kristlased pöörduvad queer-teoloogia poole just vabandavate strateegiate otsinguil. Arvestades, et paljude kristlaste väitel keelab kristlik seksuaalmoraal igasuguse seksuaalse väljenduse väljaspool abielu, loodab osa kristlasi leida selles vabameelsemat lähenemist. (Samas, lk 16) Tonstad käsitleb queer-teoloogiat lähenemisena, mis liigub kaugemale pelgast kaasamisest.

Queer-teooria, religioossete normide kriitikuna võib küsida, millistele tõlgenduslikele eeldustele toetuvad religioossete normid, kuidas neid esitatakse ja millised probleemid võivad tekkida. Tonstadi üksikasjalikud tähelepanekud sellest, mida kirik on soolise identiteedi ja seksuaalsuse teemadel arutlenud, võivad lugeja ajada segadusse kui ta näitab, kuidas kaasatusele vastanduvad argumendid piiravad inimkonna mitmekesisust. Siiski viib mõttekäik selleni, et queer-teooria potentsiaal ulatub kaugemale kui lihtsalt samasooliste suhete ja mitte-binaarsete sooliste identiteetide kinnitamine. Tonstad soovib tõestada väidet, et queer-teoloogia ei ole ega peaks olema apologetika usu kaitseks (Samas, lk 47). Tema nägemuses aitab queer-teooria kriitiliselt analüüsida neid normatiivseid ja näiliselt loomulikke kategooriaid, mille kaudu sugu ja seksuaalsust kristlikult määratletakse. Tuuakse esile, et sellised näilised jaotused on seotud tähenduse, võimu ja välistamise mehhanismidega (Samas, lk 53). Seega queer-teoloogia ei piirdu üksnes kaasamisega, vaid aitab kriitiliselt paljastada normide toimimist ja teeb need nähtavaks. Queer-teooria aitab leida need subjektid, keda see mõjutab, analüüsib tagajärgi ja seda, kas religioossete normid soo ja seksuaalsuse teemadel võivad kujundada välistamist, häbi ja tingimuslikku kuuluvust.

Foucault' tähelepanek kristliku pihipraktika kohta aitab avada religioosse seksuaalsusdiskursuse eripära. Tema järgi ei ole pihil käik mitte üksnes patu andekssaamise võimalus, vaid viis, mille kaudu subjekt õpib ennast moraalselt väljendama, oma soove kirjeldama ja oma identiteeti struktureerima. (Foucault, 1978,

lk 49) Pihhi eesmärgiks on, et inimene uuriks ja verbaliseeriks oma kõige intiimsemaid soove ja käitumisviise (Samas, lk 23). Pihhist kujunes võimurituual, milles kõnelev subjekt oli ühtaegu nii ütluse allikas kui ka selle objekt (Samas, lk 66–67). Tegemist oli protsessiga, mis ühelt poolt vabastas ja puhastas inimese, ent teisalt allutas ta pihi vastuvõtja autoriteedile, kes tõlgendas ja hindas ülestunnistatud tõdesid. Selline dünaamika lõi sügava seose seksuaalsuse, moraali ja identiteedi vahel ning paigutas indiviidi võimu ja teadmise süsteemi. Religioosne diskursus võib muuta seksuaalsuse moraali küsimuseks, kus teatud ihad, suhted ja keha tunnetused omandavad eksistentsiaalse tähenduse.

Küsimus, kuidas subjekt õpib iseennast nägema, kas tunnustatuna või probleemseks, rikutuna või piiripealseks, saab üheks uurimisküsimuseks. Lähtudes eelnevast muudab hermeneutiline lugemine kirikliku õpetuse nähtavaks ja aitab mõista normatiivseid lähenemisi. Kui kirik esitab teatud seksuaalsuse vorme loomulikkuna ja jumaliku määratusena, siis queer-teooria küsib, kuidas on see loomulikkus tekitatud, milliseid institutsionaalseid praktikaid kasutatakse, millised subjektid võivad olla ja millised mitte. EELK seksuaalsust puudutavad arvamused ja õpetuslikud väited on osa laiemast normatiivsest korrast. Queer-teooria loob käesolevas töös aluse uurimisele, millisel viisil religioosne seksuaalsusdiskursus toimib normatiivse korrana ja kas see võib mõjutada subjekti ning panna teda tundma enda pärast häbi.

1.5. Queer-teooria rakendatavus EELK avalike seisukohtade lugemisel

Queer-teooriat ja hermeneutilist lugemist saab rakendada EELK seksuaalteemaliste sõnavõtude analüüsimiseks, sest kiriku kõneviis kujundab üsna selge arusaama sellest, milline seksuaalsus on „õige”. Näiteks esitatakse normina, et seksuaalsus kuulub mehe ja naise vahelisse abiellu ja on seotud perekonna ja lastega ning vastab Jumala loodud korrale. Sellest lähtuvalt nähakse teistsuguseid seksuaalsuse vorme kergemini probleemina, kõrvalekaldena või patuna. Sellised arusaamad loovad piiri selle vahele, mis on lubatud ja mis mitte ning mõjutavad, kes saab end tunda kirikus loomulikult ja turvaliselt. Sellest vaatenurgast aitab queer-teoreetiline analüüs tuvastada normi ja uurida, kas need normid võivad kaasa tuua välistamist ja häbi.

EELK diskursuses esineb seksuaalsuse küsimus sageli reserveerituna, vaikimise ja tabu kaudu, kuid ka otsese teoloogilise vaidlusena selle üle, kuidas mõista pattu,

loomulikkust ja kristliku kuulekust Pühakirjale. Selles töös kasutatud queer-teooria aitab lahata, kuidas diskursus töötab, kuidas kujundatakse arusaamu „õigest” seksuaalsusest ning milliste teoloogiliste mõistete ja tõlgenduste kaudu sellele antakse tähendus. Tähelepanu alla võetakse, kuidas õige ja vale toimivad EELK tekstides normatiivsete raamidena. Selle kaudu saab analüüsida, kuidas kujunevad piirid lubatu ja taunitu, nähtava ja vaikimise alla jääva ning tunnustatud ja tõrjutu vahel. Queer-teooria kritiseerib ka fikseeritud identiteedikategoriasid kui need muutuvad liiga püsivaks, normatiivseks ja välistavaks. Küsitakse, miks on heteroseksuaalsus norm, kuidas identiteet tekib, millised subjektid muutuvad arusaadavaks. Selles töös annab queer-teooria võimaluse rääkida LGBTQ+ inimestest, samasoolistest paaridest, queer-subjektist. Oluline on sealjuures näidata, et need mõisted kujunesid ajalooliselt ja on muutumises. Käesolevas töös kasutatakse queer-teooriat EELK seksuaalsust puudutavate tekstide lugemiseks, et analüüsida, kuidas neis kujundatakse piire lubatud ja taunitud seksuaalsuse vahel ning milliseid subjekte peetakse kiriklikult tunnustatavaks. Queer-teooria loob silla queer-teoloogilisse mõtlemisse, avades võimaluse küsida, kuidas teoloogiline refleksioon võiks kiriklikus ruumis ümber mõtestada kuuluvuse, väärkuse ja tunnustuse tingimusi. Selline raamistik valmistab ette järgmise teoreetilise osa, kus käsitletakse häbi eraldi afektina.

2. HÄBI TEOREETILINE RAAMISTIK

2.1. Häbi kui normatiivne ja afektiivne mehhanism queer-teoorias

Afektiteooria aitab uurida, kuidas isiklikud tunded, emotsioonid ja kehalised reaktsioonid on seotud sotsiaalsusega ja suhetega teiste inimestega. Häbi tekib olukorras, kus identiteeti kujundav sotsiaalne kontakt on häiritud või katkeb. Sarnaselt stigmale toimib häbi läbi suhtlemise. Häbi kehalised väljendused — nagu langetatud pilk, pilkkontakti vältimine, pea kõrvale pööramine ja mõnel juhul punastamine — viitavad samaaegselt nii suhtekatkestusele kui ka soovile taastada katkenud inimestevaheline side. (Sedgwick, 2003, lk 36) Siin nähakse häbi kohalolu sotsiaalsetes situatsioonides, kus see on teistele nähtav otseselt kehalistes reaktsioonides. Seetõttu aitab afektiteooria mõista, kuidas normid ja suhted teiste inimestega mõjutavad inimese enesetaju, kuuluvuskogemust ja suhet iseendaga. Sedgwicki käsitlust täiendab Elias, kelle järgi ei kujune häbi üksnes suhetes teistega, vaid ühiskondlikud normid muutuvad inimese sisemiseks enesehindamiseks ja enesekontrolliks. Elias rõhutab, et häbitunne on seotud sotsiaalse hirmuga, mis avaldub inimeses mingitel kindlatel asjaoludel ja tuleb esile automaatselt ja harjumuspäraselt. Selles kontekstis on tegu sotsiaalse hirmuga teiste üleoleku ees, mis tekib iseloomulikult olukorras, kus inimene kardab, tunneb end ohustatuna ega suuda sellega otseselt midagi ette võtta. Häbiga seotud konflikt ei teki ainult inimese ja ühiskonna vahel, vaid ka tema enda sees. Ühiskondlikud ootused muutuvad osaks inimese enesetajust, nii et ta hakkab iseenda üle kohut mõistma. Sellega kaasneb hirm kaotada teiste armastus ja austus. (Elias, 2007, lk 340) Kui Elias käsitleb häbi sisemise eneseregulatsiooni ja sotsiaalse kontrolli mehhanismina, siis Ahmed (2004) laiendab seda arusaama kollektiivsele tasandile, näidates, kuidas emotsioonid liiguvad ühiskondlikes narratiivides ning kinnistuvad teatud subjektide ja nähtuste külge. Ta väidab, et queer-inimeste ja queer-suhte nähtavus võib heteronormatiivses keskkonnas esile kutsuda ebamugavust, sest see häirib vaikumisi kehtivat normaalsuse korda. Queer tegevus võib nähtavust kasutada normikriitilise sekkumisena, mis toob selle ebamugavuse teadlikult esile. Seejuures kujuneb perekond keskseks kohaks, kus queer-inimesed suhestuvad oma nähtavuse, kuuluvuse ja turvalisusega ning kujundavad oma enesemääratlust sageli armastuse, hoolimise ja suhte säilitamise loogika kaudu. (Samas, lk 166)

Häbi võib mõista tundena, mis tekib olukorras, kus subjekt kogeb end teise silmis puudulikuna, sobimatuna või normist kõrvale kalduvana. See ei ole üksnes sisemine tunne, vaid sotsiaalselt ja kultuuriliselt vahendatud kogemus, mis seob inimese enesetaju moraalse hinnangu, nähtavuse ja kuuluvuse küsimustega.

Uurimistöös, mille tegid Sznycer jt (2016) kirjeldatakse häbi aktiveerumist. Selle artikli põhiideeks on häbi aktiveerumine just siis kui inimene tajub ohtu, et teised võivad teda negatiivselt hinnata või sotsiaalselt devalveerida. Autorid näitavad, et häbi ei ole lihtsalt sisemine moraalne tunne, vaid tihedalt seotud sotsiaalse väärtuse, maine ja võimaliku tõrjutusega ning see muster ilmneb ka kultuurideülelalt. Käsitletakse häbi aktiveerumist, kuidas see seostub sotsiaalsete väärtustega ja miks häbi reguleerib sotsiaalset eksisteerimist. (Sznycer jt, 2016, lk 4)

Sara Ahmed selgitab, kuidas häbi toimib laiemalt normatiivses keskkonnas, sidudes teatud kehad ja identiteedid sotsiaalse hinnangu, kuuluvuse ja välistamisega. Häbi võib kirjeldada kui intensiivset ja ka valululikku tunnet, mis on seotud sellega, kuidas mina ennast tajub – see on enesetunne, mida keha tunneb ja mis kehas avaldub. See on tunne, et olen häbi tundes teinud midagi, mida pean halvaks. Näib, et häbi tundes läheb subjekt „enda vastu”. Sellist eitustunnet võtab subjekt enda ebaõnnestumise märgina ja seda kogetakse tavaliselt teise inimese ees. (Ahmed, 2004, lk 103)

Queer-teoreetilises perspektiivis käsitletakse häbi individuaalse emotsioonina ja sotsiaalse nähtusena, mille kaudu normatiivsed süsteemid kujundavad subjekti enesemõistmist, kuuluvust ja moraalset positsiooni. Häbi tekib reaktsioonina normi rikkumisele, mille kaudu norm muutub subjekti jaoks sisemiseks mõõdupuuks. (Sedgwick, 2003, lk 64) Ahmed vaatleb, kuidas seksuaalsus ja eriti homoseksuaalsus, võib olla seotud häbiga ühiskondlike normide ja ootuste kaudu. Ta viitab oma käsitluses kohustuslikule heteroseksuaalsusele („*compulsory heterosexuality*”). Vajab tähelepanelikumat uurimist, kuidas heteroseksuaalsusest saab stsenaarium, mis seob perekonna ja globaalse tasandi: mehe ja naise suhe muutub omamoodi „sünnituseks”, mis toob ilmale mitte ainult uue elu, vaid ka eluviisi, mida juba tunnustatakse tsivilisatsiooni vormidena. Siit tuleneb homofobia ja hirm, et segunetakse ebaseaduslike suhetega. (Ahmed, 2004, lk 144)

Need narratiivid ei eksisteeri lihtsalt „seal väljas”, et dikteerida riikide poliitilist tegevust. Need kujundavad ka inimesi ja nende elu, sealhulgas neid, kes järgivad või kalduvad kõrvale sellistest narratiividest – nii selles, kuidas nad armastavad ja elavad kui ka otsustes, mida nad teevad ja ellu viivad oma intiimelus. (Samas, lk 145)

Isikud, kes ei vasta neile normidele, näiteks queer-inimesed, võivad kogeda

seeläbi häbi ja kurbust, kuna neid tajutakse ühiskondlikest ideaalidest kõrvalekaldujana. Eelnevast saab välja lugeda, et armastada kedagi, keda peetakse „armastamatuks”, või osaleda suhetes, mis kalduvad kõrvale heteroseksuaalsetest normidest, võib viia häbitundeni. See häbi tuleneb võimetusest vastata ühiskondlikele ootustele ja heteronormatiivsele normile. Queer-inimesed võivad võtta omaks häbi negatiivsuse, selle asemel et püüda seda ümber kujundada tingimata uhkuseks (Halperin ja Traub, 2009, lk 293). Queer-teooria jaoks aitab häbitunde märkamine mõista, kuidas normatiivne kord võib toimida ka afektiivsete mehhanismide abil. Häbi struktureerib subjekti suhet normidega ja kujundab arusaama sellest, milline keha, iha või identiteet on moraalselt sobiv. Sisuliselt lähtub seksuaalsuse ja häbi seos ühiskondlikust normide reguleerimisest, kus heteroseksuaalsus idealiseeritakse ning sellest kõrvalekaldeid stigmatiseeritakse, mis omakorda tekitab normile mittevastavates subjektides häbitunnet.

2.2. Häbi kui afekt ja identiteedi kujunemisele kaasaaitav tegur

Afektiteoorias käsitletakse häbi ühe põhilise inimliku afektina, mis mõjutab eneseteadvust ja sotsiaalset kuuluvust. Silvan Tomkinsi afektiteooria järgi tekib häbi olukorras, kus inimese positiivne enesetaju katkeb ja tähelepanu pöördub intensiivselt iseendale. (Tomkins, 1995, lk 134–136) Afekti käsitletakse motiivina, mille all Tomkins mõistab vahetult rahuldust pakkuvat või karistavat kogemust, mida vahendavad indiviidi enda poolt aktiveeritud reaktsioonid. Motiivid võivad väljenduda eesmärkidena, kuid ei pruugi. (Samas, lk 45) Häbi erineb siin süüst, sest süü on seotud konkreetse teoga, samas kui häbi puudutab kogu minapilti. Kui süü tähendab kogemust, et tegin midagi valesti, siis häbi tähendab kogemust, et minuga on midagi valesti. (Samas, lk 133–134) Seetõttu võib öelda, et häbil on tugev identiteeti kujundav mõju. Häbi puudutab nii subjekti käitumist kui enesemõistmist. Kui häbi aktiveerub, muutub subjekt eneseteadlikuks ning ta hindab ennast normatiivsuse läbi. Selline enesehindamine ei toimu vaakumis, vaid sotsiaalses kontekstis, kus normid määravad, milline identiteet on tunnustatav ja milline mitte. (Samas, lk 137–138) Lähtudes eelnevast seondub häbi otseselt seksuaalsuse ja sooga. Subjekti identiteet ja seksuaalsus on moraalselt hinnatav ning kui hinnang on häbistav, saab sellest püsiv koorem. Häbi muutub lahutamatuks enesetõlgenduse osaks, mis mõjutab inimese arusaama iseendast ja oma kohast teiste seas.

2.2.1. Häbi peegeldus läbi normatiivsuse

Eve Kosofsky Sedgwicki töödes omandab häbi queer-teoorias keskse koha. Sedgwick (2003) rõhutab, et häbi ei ole üksnes negatiivne emotsioon, vaid identiteeti kujundav afekt, mis tekib subjekti ja normatiivsuse kokkupuutepunktis. (Sedgwick, 2003, lk 36–38) Häbi tekib olukorras, kus inimene kogeb end nähtavana ja tajub, et ta ei vasta normatiivsetele ootustele. Mõnikord soovib subjekt jääda nähtamatuks ja teinekord vastupidi, muutes end väga nähtavaks (Samas, lk 35–36). Tema käsitluses osaleb häbi selles, kuidas subjekt suhestub normiga. Häbi seob subjekti normatiivse korruga, sest subjekt õpib hindama ennast normi perspektiivist. Häbi toimib seega sisemise peeglina, mille kaudu inimene mõistab oma identiteeti ja positsiooni sotsiaalses ruumis. (Samas, lk 37–39) Siit nähtub, et norm ei toimi mitte ainult välise kontrollina. Norm muutub subjekti jaoks tõhusaks just siis kui see võetakse omaks õppimise ja sotsialiseerumise kaudu. Häbi on üks mehhanismidest, mille kaudu toimub selline omaksvõtt ja kinnistumine. Nagu Clara Fischer (2018) rõhutab, ei ole häbi neutraalne normiõpetuse vahend, vaid ta on alati seotud võimuhete ja poliitiliste hierarhiatega. Häbi võib toimida mehhanismina, mille kaudu teatud kehad, identiteedid või ihad märgistatakse normist kõrvalekalduvana. Sellisel juhul muutub häbi poliitilise praktika osaks, mis stabiliseerib teatud sotsiaalseid ja seksuaalseid tegevusi. Fischer kirjeldab seda nähtust kui „häbi poliitikat”, mille kaudu määratletakse, millised kehad ja identiteedid on sotsiaalselt tunnustatavad ning millised mitte. (Fischer, 2018, lk 371–373) Häbi võib seega toimida moraalse korra kehtestamise ja kontrollimise abiliseks.

2.2.2. Häbi kui sotsiaalne ja kultuuriline afekt

Sara Ahmed laiendab häbi käsitlust, et emotsioonid ei ole ainult indiviidi sise-mised seisundid, vaid sotsiaalsed nähtused, mis ringlevad inimeste ja kogukondade vahel. Ahmed kirjeldab emotsioone kui afekte, mis „kleepuvad” kehade külge ning suunavad inimesi teatud viisil ruumis ja suhetes orienteeruma. (Ahmed, 2004, lk 91) Häbi toimib selles raamistikus mehhanismina, mis seob teatud kehad ja identiteedid negatiivsete väärtushinnangutega. Kui mingi identiteet või praktika seostatakse häbiga, muutub see sotsiaalselt nähtavaks võimaliku ohu või riskina. Häbi suunab subjekti vältima seda, mis võib põhjustada sotsiaalset hukkamõistu, ning liikuma normatiivse tunnustuse poole (Samas, lk 147). Häbi aitab säilitada normatiivset korda, sest see muudab normist kõrvalekaldumise subjekti jaoks emotsionaalselt raskeks.

Häbi sotsiaalsed funktsiooni on käsitletud psühholoogilises uurimistöös kus seda mõistetakse nii individuaalse emotsioonina kui ka sotsiaalsete normide edastamise mehhanismina. Schaumbergi ja Skowroneki uuring näitab, et häbi väljendamine toimib kommunikatiivse signaalina, mille kaudu inimesed õpivad tundma grupi norme ning kohandavad oma käitumist vastavalt nendele normidele. (2022, lk 1275) Autorite järgi on häbi eneseteadlik emotsioon, mis tekib olukorras, kus indiviid tajub end teiste pilgu läbi negatiivselt hinnatuna ja kogeb lahknevust oma tegeliku ja ideaalse mina vahel (Samas, lk 1257–1258). Selgus, et häbi rolli on normide omandamises ja inimestevahelise käitumise reguleerimises tõenäoliselt alahinnatud. Autorite hinnangul ei mõjuta häbi väljendamine üksnes häbi kogevat subjekti, vaid vahendab ka teistele teavet sotsiaalsete normide kohta ning võib soodustada normide omandamist ja normatiivset käitumist. Kuigi see ei pruugi olla häbi esmane evolutsiooniline funktsioon, võib see toimida olulise sekundaarse mehhanismina kultuuriliselt olulise informatsiooni edasiandmisel. (Samas, lk 1275)

Schaumbergi ja Skowroneki uuringute tulemused näitavad, et häbi edastab sotsiaalsete normide kohta tugevamaid signaale kui mitmed teised negatiivsed emotsioonid nagu viha, ärevus, kurbus ja piinlikkus. See viitab, et häbi võib olla normatiivse informatsiooni vahendamisel erilise kaaluga afekt. Kuigi ka teised negatiivsed emotsioonid võivad osutada normi rikkumisele, näib häbi puhul see funktsioon olevat tugevam ja sisuliselt eristavam. Autorid rõhutavad, et häbi ei pruugi üksnes peegeldada olemasolevaid norme, vaid võib osaleda ka nende kujundamises ja muutmises: kui teatud käitumisega enam häbi ei seostata, võib selle normatiivne taunimine nõrgeneda, samas kui häbi seostamine varem neutraalseks peetud käitumisega võib aidata kaasa uue normi tekkimisele. (Samas, lk 1275) Selline häbi kogemus viitab sotsiaalsele mittelubatavusele ning motiveerib indiviidi oma käitumist muutma, et taastada sotsiaalne tunnustus.

Eelnev käsitlus on sobiv ka religioosse seksuaalsusdiskursuse analüüsimisel. Kui kiriklikud tekstid kirjeldavad teatud seksuaalseid praktikaid patu, eksimuse või moraalse kõrvalekaladena, võivad need kategooriad toimida sotsiaalsete signaalidena, mis osutavad normatiivsetele ootustele religioossetes kogukonnas. Häbi ei pruugi sel juhul olla ainult individuaalne emotsioon, vaid kollektiivne mehhanism, mille kaudu kogukond määratleb moraalse korra piire. Sellest perspektiivist võib religioosset seksuaaleetikat käsitleda normatiivse regulatsiooni vormina, mille kaudu kujundatakse ja kinnistatakse seksuaalse käitumise sotsiaalseid norme.

Samas võimaldab Schaumbergi ja Skowroneki (2022) käsitlus näha häbi ka sotsiaalse sidususe mehhanismina, mille järgi aitab häbi väljendamine inimestel mõista, millised käitumisviisid on grupis aktsepteeritavad ja seeläbi suurendades normidele vastavust. Religioosse kogukonna kontekstis võib selline mehhanism aidata säilitada ühist moraalselt raamistikku ja kollektiivset identiteeti (Moon & Tobin, 2018, lk 451–454). Samal ajal tõstatub küsimus sellest, kuidas normatiivne häbistamine mõjutab nende inimeste positsiooni, kelle identiteet või kogemus ei vasta kehtivatele normidele. Just selles punktis kohtuvad psühholoogiline häbiteooria ja queer-teoreetiline normikriitika, mis püüab analüüsida, kuidas normid kujundavad moraalse kogukonna piire ning milliseid identiteete need piirid välistavad (Samas, lk 460–462). Häbi tundmine on indiviidi subjektiivne tunne, mis sõltub otseselt kohast ja olukorrast ning on igapähe puhul erinev.

2.3. Queer-teooria vaatekohad häbi seosele seksuaalsusega

Religiooses kontekstis võib häbi mängida olulist rolli seksuaalsuse normeerimisel. Kui seksuaalsust käsitletakse rangete ja kindlate kriteeriumite kaudu, kuidas inimene peab elama, siis võib häbi muutuda religioosse eneseregulatsiooni mehhanismiks. Sellisel juhul ei vaja norm enam otsest sanktsiooni, sest subjekt hakkab iseennast hindama normatiivse pilgu kaudu. (Moon ja Tobin, 2018, lk 452–454) Queer-teooria võimaldab selliseid diskursusi analüüsida afektiivse regulatsiooni tasandil. Häbi võib toimida mehhanismina, mille kaudu religioosne kogukond stabiliseerib oma moraalselt korda ja kujundab ühiskonda. Just siin kohtuvad queer-teooria ja queer-teoloogia: kui esimene näitab, kuidas häbi toetab normatiivset korda, siis teine küsib, kas mõisted nagu arm ja väarikus võimaldavad mõtestada kuuluvust ilma häbita. (Samas, lk 460–466)

Selline perspektiiv võimaldab uurida, kas religioosne kogukond võib toimida viisil, kus häbi ei ole kuuluvuse takistuseks. Religioosse ja seksuaalse identiteedi konflikt kujuneb juhul kui religioosset kuuluvust ja mitteheteroseksuaalset identiteeti käsitletakse avalikus või kogukondlikus diskursuses vastastikku välistavate kategooriatena. Sellisel juhul võib indiviidi jaoks kujuneda olukord, kus tema seksuaalsus omandab moraalselt probleemse, puuduliku või „vale” enesetähenduse. Tugev kristlik religioosne usk ning samaaegselt tugev soov elada avalikult gei või lesbina viivad paljud inimesed olukorrani, kus nad püüavad leida viisi, kuidas

tulla toime mõlema identiteediga. Mõned geid ja lesbid elavad kahe identiteediga, suutes võtta mõlemad identiteedid täielikult omaks ja ühendada need tervikuks. Sellisest vaatenurgast ei ole küsimus üksnes selles, miks inimene püüab jääda seotuks religiooniga, mis teda marginaliseerib, vaid ka selles, kuidas religioosne kuulumus on kujundanud tema enesemõistmist nii sügavalt, et lahkumine ei tähenda lihtsalt institutsioonist eemaldumist, vaid nõuab ka afektiivsete sidemete, moraalsete kategooriate ja sisestatud häbitundmuste ümbertöötamist. (Rodriguez ja Ouellette, 2000, lk 333–336, 346–349)

Nii osutub häbi üheks keskseks mehhanismiks, mille kaudu religioosne normatiivsus mõjutab queer-subjekti kujunemist, kuid samal ajal võib just häbi teadvustamine ja ümbertõlgendamine avada võimaluse uueks suhteks endaga, milles religioosne usk ja queer-identiteet ei pea enam toimima teineteist välistavate kategooriatena (Sedgwick, 2003, lk 35–38). Lisaks sellele väidab kristlik õpetus sageli, et geid ja lesbid on „ebaloomulikud” ja „hälbelised”, samal ajal kuulutades, et Jumal armastab sind tingimusteta ning et kõik Jumala lapsed saavutavad koha taevas (Rodriguez, 2010, lk 8–9). Selline dualistlik sõnum võib tekitada segadust, enesevihakamist ja meeleheidet (Samas, lk 9–10).

Siiski, hoolimata kristlikest sõnumitest, mis ühelt poolt rõhutavad homo-seksuaalsuse patust ja teisalt Jumala kõikehõlmavat armastust, säilitavad paljud gei või lesbina identifitseeruvad inimesed endiselt tugeva religioosse usu. Tugev kristlik usk ja samas avalikult teadvustatud gei- või lesbiidentiteedi koos püsimine on tekitanud konflikti kahe identiteedi vahel, mis mõlemad on inimese enesetaju jaoks olulised ning põhjustanud indiviidis ka ärevustunnet. (Samas, lk 10–11) Käesolev peatükk on näidanud, et häbi ei ole queer-teoorias pelgalt individuaalne emotsioon, vaid vajalik normatiivse korra tagamiseks. Häbi võib toimida nii individuaalse eneseregulatsiooni mehhanismina kui ka sotsiaalsete normide vahendajana, suunates subjekti käitumist. (Schaumberg ja Skowronek, 2022, lk 1257–1258) Seksuaalsuse kontekstis võib seetõttu häbi toimida normatiivse afektina, mis aitab stabiliseerida heteronormatiivset korda, sidudes kuulumuse ja tunnustuse tingimused teatud seksuaalse normiga. Selline arusaam loob teoreetilise aluse magistriltöö empiirilisele osale, kus analüüsitakse, kuidas seksuaalsust puudutavates EELK arvamustes võivad häbi, moraalse sobivuse ja loomuliku korra kategooriad toimida normatiivse regulatsiooni mehhanismina.

3. EELK AVALIKE SEISUKOHTADE ANALÜÜS

3.1. Analüüsi lähtekoht

Käesoleva töö esimeses peatükis käsitleti queer-teooriat kui kriitilist teoreetilist raamistikku, mis võimaldab analüüsida soo ja seksuaalsuse normatiivseid kujutamisi ning uurida, kuidas institutsioonid ja diskursused toodavad arusaamu seksuaalsusest. Teises peatükis vaadeldi häbi kui sotsiaalset ja kultuurilist afekti individuaalse emotsionaalse kogemuse kaudu, mille kaudu toimivad sotsiaalsed normid. Kolmandas osas analüüsitakse EELK seisukohti, mis puudutavad seksuaalsust, abielu, perekonda ja religiooni. Uuritakse, kuidas queer-teooria ja queer-teoloogia perspektiivist võivad need sõnavõttud kinnistada norme ning kuidas häbiteooria abil on võimalik vaadelda subjektiivset häbitunde kujunemise võimalikkust.

EELK käsitletavate tekstide puhul on oluline mõista nende kirjutamise aegset ajaloolist ja ühiskondlikku konteksti ning võimalikku afektiivset mõju. Vaadeldavad teemad tõusid aktiivselt päevakorda erinevatel ajahetkedel. Esiteks kujunes kooseluseaduse küsimus kirikliku vastureaktsiooni keskmesse 2014. aasta kevadest sügiseni. Kooseluseadus võeti vastu 9. oktoobril 2014 (Riigi Teataja, 2014). Samas oli homoseksuaalsuse ja seksuaaleetika küsimus kirikutes aktuaalne juba enne kooseluseaduse vastuvõtmist. Teist korda kerkis teema aktiivselt esile seoses perekonnaseaduse ja sellega seotud teiste seaduste muutmise seaduse vastuvõtmisega 20. juunil 2023 (Riigi Teataja, 2023). Nüüdseks on soolisuse ja seksuaalsuse teema kinnitatud EELK teoloogilise arutelu strateegias 2024–2026 aastal (EELK, 2024).

3.2. Eesti Kirikute Nõukogu 2008. aasta seisukoht homoseksuaalsuse küsimuses

EELK on liitunud Eesti Kirikute Nõukogu ühisseisukohaga homoseksuaalsuse küsimuses, milles deklareeritakse, et homoseksuaalsus on Piibli järgi patt ja pühakirja ei saa ümber tõlgendada homoseksuaalset praktikat heakskiitvas tähenduses (EKN, 2008). EKN käsitleb homoseksuaalsust kui kalduvust tunda iha või astuda seksuaalsuhtesse samasoolise inimesega. Kristlikus arusaamas seostatakse seksuaalsus mehe

ja naise vahelise abieluga ning sellest väljapoole jäävaid seksuaalsuhteid ei ole kooskõlas Piibli õpetusega.

Samas rõhutatakse, et kõik inimesed on loodud Jumala näo järgi ning seetõttu kuulub igale inimesele väärikus ja armastus. Homoseksuaalse orientatsiooniga inimesi ei tohi tõrjuda, halvustada ega diskrimineerida, vaid neid tuleb kohelda austuse ja ligimesearmastusega. EKN ühisavalduses tuuakse esile inimese väärikus, kuid samal ajal kinnitatakse, et kristlik õpetus ei pea võimalikuks homoseksuaalse käitumise või partnerluse tunnustamist kiriklikult aktsepteeritava kooseluvormina.

Queer-teoreetilise vaatepunktist kujundatakse Eesti Kirikute Nõukogu ühis- seisukohas selgelt heteronormatiivset korda, sidudes seksuaalse legitiimsuse otseselt mehe ja naise vahelise abieluga ning homoseksuaalne praktika paigutatakse väljapoole aktsepteeritavat seksuaalsust. Michael Warneri järgi toimib heteronormatiivsus viisil, kus heteroseksuaalsus esitatakse vaikumisi loomuliku ja moraalselt eelistatud normina, samal ajal kui muud seksuaalsuse vormid asetatakse kõrvalekalde positsiooni (Warner, 2000). Tekstis seotakse seksuaalne legitiimsus otseselt mehe ja naise vahelise abieluga ning homoseksuaalne praktika paigutatakse väljapoole kristlikult aktsepteeritavat seksuaalsust.

Sellises seisukohas ilmneb tingimusliku tunnustuse struktuur. Ühelt poolt on kirjas, et „iga inimene on loodud Jumala näo järgi ning väärib austust”, teisalt rõhutatakse, et „homoseksuaalne praktika ei ole kooskõlas Jumala tahtega” (EKN, 2008). Kõrvutusega tekib olukord, kus inimene on küll üldisel tasandil tunnustatud, kuid tema seksuaalne elu jääb tunnustamata. Queer-teooria seisukohalt tähendab see, et subjekti tunnustatakse tingimusel, et ta ei sea kahtluse alla heteronormatiivset korda ja kohandub sellele vastavalt.

Siin võib häbi tekkida olukorras, kus inimene teab, millist seksuaalse normi täitmist temalt oodatakse, kuid kogeb, et tema identiteet või suhe ei vasta sellele ja ta ei suuda käituda vastavalt. Kui homoseksuaalsust nimetatakse patuks või Jumala tahtega vastuolus olevaks praktikaks, võib mitteheteroseksuaalne inimene kogeda oma seksuaalsust moraalselt probleemse või puudulikuna. Tomkinsi järgi puudutab häbi kogu minapilti, mitte ainult konkreetset teg (Tomkins, 1995). Sellises olukorras võib kujuneda subjekti sisemine konflikt religioosse kuuluvuse ja seksuaalse identiteedi vahel.

3.3. EELK XXVIII Kirikukogu 2009. aasta avaldus „Suhtumisest homoseksuaalsesse käitumisse kirikutes ja kirikuosadusest”

EELK Kirikukogu dokument „Suhtumisest homoseksuaalsesse käitumisse kirikutes ja kirikuosadusest” võeti vastu EELK XXVIII Kirikukogu 1. istungjärgul Tallinnas 25. novembril 2009 (EELK Kirikukogu, 2009). Avalduses väljendatakse muret rahvusvaheliste arengute üle, kus inimese, seksuaalsuse ja abielu teemalised arutelud on viinud senise õpetuse ja praktika muutmiseni, sealhulgas samasooliste paaride õnnistamise või laulatamise ning samasoolises suhtes elavate vaimulike ordineerimiseni. Avalduses rõhutatakse, et kirikuosadus eeldab õpetuslikku üksmeelt ja kiriku ajaloolist õpetust puudutavaid otsuseid ei tohiks teha ühepoolset ilma laiemat konsensust saavutamata.

Queer-teoreetilise vaatepunktist ilmneb avalduses olemasoleva normatiivse korra kaitsmine. Olukorda, kus osa luterlike kirikuid on hakanud ümber mõtestama seksuaalsuse ja abielu tähendust, kirjeldatakse murena rahvusvaheliste arengute üle. Selles väljendub hirm normatiivse korra muutumise ees. Judith Butleri järgi kujunevad normid korduvate diskursiivsete praktikate kaudu ja nende loomulikuna näiv staatus sõltub pidevast taastootmisest (Butler, 1993). 2009. aasta EELK avalduses püütakse säilitada norme, rõhutades ajaloolise õpetuse järjepidevust ning pühakirja muutumatus. Dokumendist tuleb esile kiriklik seksuaaleetiline raamistik, kus traditsiooniline heteroseksuaalne abielu esitatakse normina ning samasooliste paaride õnnistamine või homoseksuaalsete vaimulike ordineerimine paigutatakse sellest normist kõrvale kalduvaks.

EELK viitab seejuures nii Eesti Kirikute Nõukogu 2008. aasta arvamusele kui ka Balti luterlike piiskoppide 2009. aasta avaldusele, kus homoseksuaalset praktikat käsitleti Piibli ja kristliku õpetuse valguses negatiivselt. Sellest lähtuvalt kinnitab EELK Kirikukogu, et „...samasooliste isikute kooselu õnnistamine või koguni laulatamine ei ole kooskõlas pühakirja ja kristliku usuga” (EELK Kirikukogu, 2009).

Selles tekstiosas muutub homoseksuaalsus moraalselt hinnatavaks. Michel Foucault' järgi toimib võim, toetudes keeldudele ja luues norme, mille kaudu määratletakse, millised identiteedid ja praktikad on legitiimsed ning millised mitte (Foucault, 1978). Seksuaalsust normeeritakse siin religioosse autoriteedi ja pühakirja tõlgenduse kaudu.

Afektiiivsel tasandil võib mitteheteroseksuaalne subjekt kogeda, et tema identiteet või armastus ei ole täielikult kiriklikult tunnustatud. Käesolevas dokumendis muutub homoseksuaalsus nähtavaks eelkõige probleemina, mis ohustab õpetuslikku ühtsust ja kiriklikku korda. Selline raamistik võib tähendada, et inimese identiteet seostatakse konflikti, lõhenemise ja kirikliku ebakõlaga. 2009. aasta avalduses on viidatud homoseksuaalsusele kui patule, mida ei saa praktikas normaliseerida. See võib tekitada inimeses tühistamise tunde, millega võib kaasneda häbi enda olemuse pärast.

3.4. EELK kirikuseadustik ja „Jumalateenistuste ning talituste juhend”

EELK „Jumalateenistuste ning talituste juhend” (EELK, 2013) ja EELK kirikuseadustik (EELK, 2025) väljendavad EELK seisukohta abielu tähendusest kiriku normatiivses õiguskorras ja liturgilises praktikas. Kirikuseadustik sätestab, et „...laulatada võib üksnes mehe ja naise riiklikult sõlmitud abielu” (EELK, 2025).

Sellest tulenevalt ei näe EELK kehtiv õiguslik alus ette samasooliste paaride kiriklikku laulatamist. Sama arusaama kinnitab ka „Jumalateenistuste ning talituste juhend”, mille järgi mõistetakse abielu mehe ja naise vahelise, loomiskorras seatud liiduna.

Queer-teoreetilisest vaatepunktist ei ole siin tegemist ainult abielu tehnilise määratlusega, vaid seksuaalse legitiimsuse piiritlemisega. Heteroseksuaalne abielu ei jää üksnes õpetuslikuks ideaaliks, vaid kinnistatakse institutsionaalselt kiriku õiguskorras ja liturgilises praktikas. Seeläbi muutub norm reaalselt ja rituaalselt toimivaks. EELK kirikuseadustiku ja Jumalateenistuste ning talituste juhendi keskne rõhk on rituaalsel tunnustusel. Seksuaalne legitiimsus määratletakse mehe ja naise vahelise abielu kaudu ning samasooliste paaride liturgiline tunnustamine ei ole võimalik. See tähendab queer-teooria järgi, et kiriklik ruum ei ole neutraalne, vaid toodab ja kinnistab kindlat, soolisel määratlusel põhinevat kindlat seksuaalset normi.

Häbi võimalikkus võib kujuneda seal, kus inimene kogeb, et tema suhe ei vääri samasugust rituaalset tunnustust kui heteroseksuaalne abielu. Siin ei teki häbi otsese karistuse kaudu, vaid institutsionaalsusest ja piiratud tunnustusest. Liturgiline tunnustus on avalik märk sellest, milliseid suhteid peetakse väärtuslikuks ja täielikult legitiimseks. Kui samasooliste paaride suhteid ei ole võimalik kiriklikult tunnustada,

võib see toota afektiivset nähtamatust, milles inimene kogeb, et tema armastus ei kuulu täielikult kirikliku tunnustuse ruumi. Uskliku inimese jaoks võib see tähendada olukorda, kus riiklik kooselu või abielu on võimalik, kuid kiriklik õnnistus jääb kättesaamatuks. Kuna siin on häbitunde tekkimine võimalik, siis sel juhul võib saada pärsitud subjekti soov registreerida ka riiklikku kooselu.

3.5. EELK seisukohad perekonnaseaduse muutmise ja riikliku abielu sõlmimise küsimuses aastatel 2018 ja 2023

EELK Kirikukogu otsustas 24. aprillil 2018 teha Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise toetuseks ettepaneku täiendada põhiseadust sättega, mis sõnastab abielu "...ühe mehe ja ühe naise vahelise liiduna" (EELK Kirikukogu, 2018). Dokumendis selgitatakse, et kirik käsitleb perekonda ühiskonna ja inimsuhete alusena ning laiendades abielu mõistet teistele kooseluvormidele seatakse ohtu traditsiooniline arusaam perekonnast, kus inimese suhe asetatakse väljapoole täielikult tunnustatud perekonna mudelit. Sedgwicki (2003) järgi saab seda näha selliselt, et samasooline suhe kujutatakse ohuna traditsioonilisele perekonnale ja ühiskondlikule korrale. Samuti ilmneb siin Foucault' käsitlusele omane võimu ja normeerimise mehhanism. Seksuaalsus muutub religioosse ja ühiskondliku kontrolli objektiks ja pole ainult eraeluline küsimus.

2023. aastal kommenteeris peapiiskop Urmas Viilma abielude registreerimise peatamist, nimetades seda kirikuvalitsuse sundkäiguks ja rõhutades vajadust analüüsida, mida abielu muutmise sooneutraalseks tähendab perekonnaseisuametnikena tegutsevate vaimulike jaoks (EELK, 2023b). 17. oktoobril 2023 otsustas EELK piiskoplik nõukogu dokumendis „Riikliku abielu sõlmimisest”, et EELK vaimulikud võivad alates 1. jaanuarist 2024 jätkata abielude riiklikku sõlmimist tingimusel, et registreeritakse mehe ja naise vaheline abielu (EELK, 2023c). Lisaks rõhutati, et abiellujad peavad vastama ka muudele abiellumiseks vajalikele tingimustele nagu neid mõistab ja õpetab EELK.

Queer-teoreetilisest perspektiivist näitab selline otsus, kuidas seksuaalsuse küsimus ei ole ainult õpetuslik või moraalne küsimus, vaid seotud institutsionaalse võimu ja ühiskondliku normeerimisega. Heteroseksuaalne abielu esitatakse siin ühiskondliku stabiilsuse ja kirikliku identiteedi keskse osana. Dokumentides kujundatakse seksuaalse legitiimsuse tingimused selliselt, et abielu määratletakse heteroseksuaalsena ning

samasooline suhe ei saa samaväärset rituaalset ega institutsionaalset tunnustust. Queer-teooria seisukohalt tekib siin küsimus, keda loetakse legitiimseks subjektiks ning millistel tingimustel on võimalik saavutada täielik kiriklik tunnustus.

Afektiivsel tasandil võivad ametlikud hoiakud kujundada tingimusi, kus häbi muutub subjekti enesetaju osaks. Kui inimese seksuaalne identiteet jääb väljapoole kiriklikult tunnustatud suhevormi, võib tekkida kuuluvuse ebakindlus ja vajadus oma identiteeti varjata või kohandada. Häbi toimib siin heteronormatiivse korra afektiivse mehhanismina institutsionaalselt otseselt häbistavaid väljendeid kasutamata. Selles olukorras võib häbi toimida ka kollektiivse afektina. Häbi ei pruugi puudutada ainult queer-subjekti ennast, vaid ka neid, kes tajuvad normist kõrvalekaldumist ohuna kiriku identiteedile, moraalsele korrale või ühiskondlikule mainele. Ahmed (2004) järgi kujunevad emotsioonid ühiskondlikes arusaamades ja korduvates narratiivides, mille kaudu hakatakse teatud identiteete ja nähtusi tajuma ohuna sellele, mida peetakse normaalseks. Sellises diskursuses võib homoseksuaalsus omandada afektiivse tähenduse kui miski, mis destabiliseerib loomulikuks peetud korda.

Sedgwicki (2003) käsitluses toimib häbi sotsiaalse ja relatsioonilise afektina, mis kujuneb suhetes teistega ning puudutab kuuluvust. Sarnaselt sellele, kuidas vanem võib kogeda häbi lapse käitumise pärast, võib kiriklik kogukond või vaimulik tajuda häbi teiste pärast ja näeb vajadust kaitsta institutsiooni normatiivset korda ja teoloogilist tähendust.

3.6. Eesti Kirikute Nõukogu 2023. aasta läkitus abielu toetuseks

Eesti Kirikute Nõukogu 2023. aasta läkituses abielu toetuseks, millega ühines ka EELK, öeldakse: „Abielu on Jumala loodud mehe ja naise vaheline lepinguline ühendus” (EKN, 2023). Samas dokumendis rõhutatakse veel, et „samast soost isikute kooselu ei tohi võrdsustada mehe ja naise abieluga ega muuta selle õiguslikku tähendust” (EKN, 2023). Läkitus näitab, et mehe ja naise abielu seotakse rahva püsimise, laste identiteedi, põlvkondliku järjepidevuse ja ühiskondliku stabiilsusega. Selle tulemusena asetatakse samasoolised suhted väljapoole üheselt tunnustatud suhevormi.

EELK Konsistooriumi arvamus perekonnaseaduse ja sellega seotud teiste seaduste muutmise seaduse eelnõule näitab samuti, et kirik osaleb aktiivselt seadusandlikes aruteludes ja teeb omapoolseid ettepanekuid (EELK, 2023d). EELK ei

nõustunud sättega, mille eesmärk oli võimaldada abielu samast soost paaridele. Leiti, et põhiseaduslike muudatuste tegemiseks on vajalik laiem ühiskondlik mandaat ja põhjalikum avalik arutelu. Samuti viidati lapse õigusele teada oma bioloogilist isa ning väljendati muret nende vaimulike olukorra pärast, kellel on riikliku abielu sõlmimise õigus. (EELK, 2023d)

Queer-teoreetiliselt võib seda lugeda heteronormatiivse korra kinnistamisena. Heteroseksuaalne abielu esitatakse normina, mille suhtes hinnatakse kõiki teisi suhtevorme. Seega ei määratleta üksnes seda, mis on abielu, vaid kujundatakse piir selle vahel, milline intiimsus on kiriklikult ja ühiskondlikult legitiimne ning milline jääb sellest väljapoole.

Selle alapeatüki keskne rõhk on religioosse häbi toimimisel hooliva ja armastava keelekasutuse kaudu. Mooni ja Tobini (2018) mõiste „*sacramental shame*” aitab mõista, kuidas religioosne häbi võib tekkida ka olukorras, kus ei kutsuta üles seksuaalvähemuste otsesele tõrjumisele. Käesolevas lükatuses rõhutatakse abielu kaitsmist, laste huve ja ühiskondlikku stabiilsust, kuid heteroseksuaalne abielu esitatakse siiski ainsa täielikult legitiimse suhtevormina. Selline tingimuslik tunnustus võib kujundada olukorra, kus queer-subjekt kogeb end küll Jumala armastuse objektina, kuid samal ajal moraalselt puuduliku või mittetäielikult tunnustatud inimesena. Häbi tekib siin vastuolust armastuse lubatavuse ja piiratud kuuluvuse vahel.

3.7. Pühakirja autoriteet ja hermeneutiline pinge

EELK seksuaalsusdiskursuses on keskne Piibli autoriteedi küsimus. Seksuaalsust puudutavaid seisukohti esitatakse sageli mitte lihtsalt arvamuseks, vaid tuginevana pühakirjale ja kristlikule õpetusele. EELK Kirikukogu 2009. aasta avalduses rõhutatakse: „EELK kinnitab ustavust Jumala sõnale ning kutsub kirikuid pöörduma tagasi pühakirjalisele alusele” (EELK Kirikukogu, 2009). Samas rõhutatakse EELK teoloogilise arutelu strateegia materjalides, et Piibli lugemine vajab tõlgendamist ning et Piibli sõna kohtub erinevate usu- ja elukogemustega (EELK, 2024). EELK strateegiast on näha hermeneutilist nihet võrreldes varasema rangelt normatiivse seksuaalsusdiskursusega. Kui EELK avalikes seisukohtades on seksuaalsust sageli käsitletud eelkõige õpetusliku korra ja moraalse normi küsimusena, siis teoloogilise arutelu strateegia rõhutab tõlgendamise, kuulamise ja kontekstuaalse mõistmise tähtsust. See osutab, et kiriklikud seksuaaleetilised seisukohad ei ole

üksnes neutraalsed õpetuslikud väited, vaid hermeneutiliselt kujunenud tõlgendused.

Queer-teoreetilises vaatenurgast on oluline, et strateegias tunnistatakse traditsiooniliste piibellike käsitluste ja kaasaegsete ühiskondlike arusaamade vahelist pinget. See tähendab, et seksuaalsuse küsimuses saab toimuda tõlgenduslik ja eetiline keskustelu. Selline lähenemine võib aidata vähendada seksuaalsusdiskursuse sulgumist jäikadesse normatiivsetesse kategooriatesse ja teeb ruumi nende kogemuste nähtavaks saamisele, mis on varem jäänud kiriklikus kõnes marginaliseerituks või vaikivaks. Hermeneutiline pinge tekib sellest, kui ühelt poolt esitatakse seksuaalsust puudutavad seisukohad muutumatu jumaliku korra väljendusena, teiselt poolt aga tunnistatakse, et Piibli tõlgendamine toimub ajaloolises, kultuurilises ja kogemuslikus kontekstis.

Käesolevas analüüsis saab selline dualism oluliseks, sest näitab, et kiriklik seisukoht ei teki ainult Piibli sõnasõnalisest lugemisest, vaid tõlgendamise kaudu. Seetõttu ei saa EELK seksuaaleetilisi seisukohti käsitleda neutraalsete või enesestmõistetavate õpetuslike väidetena. Tegemist on hermeneutiliselt vahendatud tõlgendustega, mis osalevad kirikliku normatiivse korra kujundamises.

Butleri järgi ei püsi normid loomulike iseenesest, vaid vajavad pidevat kordamist ja kinnitamist diskursiivsete praktikate kaudu (Butler, 1993). Pühakirjale apelleerimine on lisaks religioossele argumentatsioonile viis kinnistada teatud seksuaalseid norme loomulike ja muutumatutena. Samal ajal avab hermeneutilise tõlgendamise tunnistamine võimaluse küsida, kuidas kirik võiks seksuaalsuse küsimusi käsitleda viisil, mis arvestab ka inimväärikuse, kuuluvuse ja hingehoiuga.

Häbi võib religiooses seksuaalsusdiskursuses toimida vaikimise, nimetamatuse ja nähtamatuse kaudu. Kui teatud seksuaalsuse vormidest räägitakse ainult probleemina või neist ei räägita, võivad queer-subjektid kogeda, et nende olemasolu ei kuulu täielikult kiriklikult mõeldava ja nähtava elu hulka. Lähtudes Sedgwickist on häbi seotud nähtavuse ja äratuntavusega olukordades, kus subjekt kogeb, et ta ei vasta sellele, mida kogukond peab normaalseks või arusaadavaks (Sedgwick, 2003). Seetõttu võib ka vaikimine toimida afektiivse mehhanismina, mis suunab subjekti enesetsensuurile, nähtamatusele või identiteedi varjamisele.

4. ARUTELU JA JÄRELDUSED

4.1. Arutelu

Käesoleva töö tulemused haakuvad sarnaste rahvusvaheliste uurimustega, mille kohaselt kogevad LGBTQ+ kristlased religioosset tõrjutust sageli mitte otsese vaenulikkuse, vaid tingimusliku kuuluvuse ja/või piiratud tunnustuse kaudu. Andrew Yip (2005) on rõhutanud, et konservatiivses kristlikus kontekstis kogevad queer-usklikud sageli pinget religioosse ja seksuaalse identiteedi vahel. Samas ei tähenda see tingimata religioonist eemaldumist, vaid sageli hoopis katset leida uusi viise usu ja identiteedi ühendamiseks. Ka käesolev töö osutab, et queer-teoloogiline mõistmine võib avada võimaluse mõtestada kiriklikku kuuluvust väljaspool heteronormatiivse sobivuse tingimusi. Melissa Wilcoxi (2003) uurimustest tuli välja, et queer-usklikud ei näe religiooni tingimata ainult rõhuva süsteemina, vaid võimalusi vaimse kuuluvuse säilitamiseks. Käesoleva töö analüüsis ilmnes sarnane pinge EELK seksuaalsusdiskursuses, kus ühelt poolt rõhutatakse õpetuslikku normatiivsust, kuid teisalt on näha teatud ulatuses hermeneutilist avatust ja hoolivusele suunatud lähene-misi. See näitab, et religioosne kuuluvus ei pruugi olla staatiline ega suletud.

Oluline on veel arvestada, et EELK seksuaalsusdiskursus ei ole täiesti ühehäälneline. Seda ilmestab Johann-Christian Pöderi seisukoht, et kirik peaks arutlema oma senise rolli üle seksuaalvähemuste marginaliseerimisel ning paluma andestust nende hoia-kute ja praktikate eest, mis on põhjustanud haigetsaamist ja tõrjutust (Pöder, 2021). Samuti on Annika Laats juhtinud tähelepanu, kuidas kiriku seksuaalõpetus võib mõjutada nende inimeste elu ja väärikust, kes ei mahu heteronormatiivse arusaama sisse. Seksuaalsusest rääkimine on religioosses kontekstis olnud sageli piiratud, välditud või ebamugav. (Laats, 2018) Selle arvamusega sarnaselt kirjutavad Marcella Althaus-Reid (2003) ja Linn Marie Tonstad (2018), et religioosne normatiivsus toimib sageli vaikimise, nähtamatuse ja moraalse hierarhia kaudu. Sellistes käsitlustes nihkub tähelepanu õpetuse kaitsmiselt selle mõjule inimesele. Maksab tähele panna, et kolm autorit kuuluvad ühte generatsiooni (Laats on sündinud 1970, Pöder 1977 ja Tonstad 1978, aga ka 1952. aastal ilmavalgust näinud Althaus-Reid ei kuulu kõige vanemate professorite hulka).

Kui õpetuslikul tasandil määratletakse heteroseksuaalne abielu, siis insti-tutsionaalsel tasandil kinnistatakse seda kirikuseadustikus ja liturgilises praktikas

ning moraalsel tasandil seostatakse homoseksuaalsust patu või Jumala tahtega vastuolus oleva tegevusega. Selline käsitlus loob selge piiri selle vahel, millist seksuaalsust peetakse kristlikult õigeks ja milline jääb sellest väljapoole. Eelnevale teooriale toetudes vajab meile loomulikuna näiv norm selle pidevat hoidmist ja tugevdamist. Seeläbi on mõistetavad EELK dokumentides korduvad viitamised, kus teatud mõisted nagu Pühakiri, loomiskord, abielu, mees ja naine, patt ja kristlik õpetus toimivadki normatiivsuse kinnistajatena.

Seksuaalsus on muutunud EELK diskursuses võimu ja kontrolli objektiks. Seksuaalsust hinnatakse, liigitatakse ja reguleeritakse kirikliku autoriteedi kaudu. Kui homoseksuaalsus nimetatakse patuks, seostatakse see ühtlasi normist kõrvalekalde ja moraalse probleemiga. Seda kinnitavad nii kirikuseadustik kui ka liturgilised juhendid, kus abielu mõistetakse ainult mehe ja naise vahelise liiduna. Seetõttu ei jää samasoolised suhted tunnustamata üksnes õpetuslikes väidetes, vaid ka kiriklikus talituspraktikas. EELK seksuaalsusdiskursus toimib mitmetasandilise normatiivse süsteemina. Õpetuslikul tasandil määratletakse üks kindel kooselu ja seksuaalsuse vorm.

Suure tõenäosusega on usklikel patu mõiste selgem ja selle tunnetamine sügavam kui mitteusklikel ning seetõttu häbi tekkimise võimalus läbi selle suurem. Häbi on omakorda tihedalt seotud stressiga, eriti siis, kui inimene tunneb, et ta ei saa ei ennast ega ka kehtivaid norme muuta. Häbi mõjub laastavalt psüühikale, enesehinnangule, enesekindlusele, kehakuvandile ja seksuaalsusele. Seega võib häbi tekkimine ja püsimine olla aluseks palju suuremate vaimsete probleemide (depressioon, stress, suitsiidsed mõtted jm) tekkele inimeste elus.

Häbi tekkimiseks võib piisata isegi kaudsetest vihjetest, et subjektile tekiks emotsionaalne haavatavus, näiteks tingimuslik tunnus, vaikimine, ainsale õigele olemisele viitamine, tõrjumine ja tühistamine. Selline koostoime võib muuta mitteheteroseksuaalse inimese kirikliku kuuluvuse ebakindlaks ning mõjutada tema suhet iseenda, koguduse ja Jumalaga.

Läbivaadatud materjalidest ilmnes, et religioosne häbi võib peituda ka hoolivuse ja armastuse keeles, kus subjekt võetakse küll vastu, kuid soovetakse teda siiralt „terveks” teha. Konservatiivsetes kristlikes kogukondades võidakse heteroseksuaalset eluviisi esitada religioosse kuulekuse normina, samal ajal kui sellest erinevat seksuaalsust nähakse vaikimisi puuduliku või parandamist vajavana. Häbi ei teki mitte ainult otsese taunimise kaudu, vaid ka siis, kui teatud kogemused jäävad nimetamatuks või nähtamatuks. Ka vaikimine võib seega toimida normatiivse mehhanismina.

Allikmaterjalidest on võimalik leida rida tõlgendusi inimeste hindamisel tema sobitumisest kiriklikult määratud raamidesse. Sellisel juhul ei piirdu normatiivsuse mõju ainult seksuaalsuse küsimusega, vaid võib mõjutada inimese minapilti tervikuna. Tekib küsimus, kas inimene saab kogeda ennast täielikult kuuluvana ja vastuvõetuna koguduse liikmena ka siis, kui tema armastust või suhevormi käsitletakse vaikimisi probleemina. Seetõttu puudutab religioosne häbi lisaks moraalsetele hinnangutele inimese õigust kogeda oma kuuluvust ilma pideva enesekontrolli, varjamise või tingimusliku tunnustuseta.

Töö näitas ka läbivaadatud tekstides olevat hermeneutilist pinget. Ühelt poolt rõhutatakse EELK seksuaalsusdiskursuses Pühakirja autoriteeti ja õpetuslikku järjepidevust, teiselt poolt tunnustatakse, et Piibli kirjakohtade tõlgendamine ei ole neutraalne, vaid toimub alati ajaloolises, kultuurilises ja kogemuslikus kontekstis. Pühakirja tekstid peegeldavad oma ajastu sotsiaalset ja kultuurilist reaalsust ning neid ei saa käsitleda ammendava ja muutumatu normina kaasaegses elus.

Seetõttu on võimalik küsida, kuidas võiks kirik tulevikus seksuaalsuse küsimusi mõtestada viisil, mis ei looks tingimuslikku kuuluvust ja sellega kaasnevat häbitunnet. EELK teoloogiline strateegia on otsene vastus pingetele, mis on tekkinud traditsiooniliste käsitluste ja kaasaegse ühiskondliku tegelikkuse vahel. Teoloogilise strateegia kaasajastamine näitab kiriku soovi liikuda tänapäevases ühiskonnas laiemale tasandile ka teoloogilises arutelus.

Kiriklikud seisukohad võivad avalikes diskussioonides hakata oma elu elama, tekitades kommentaare, arvamusi ja sõnavõtte, mis võivad – eriti just sotsiaalmeedias - muutuda üha teravamaks ja otseselt häbistavaks. Kindlasti on oluline EELK roll ühiskonna lepitajana, võttes kõiki inimesi väärtuslikena ja võrdsetena Jumala ees. EELK määratleb ennast vaba rahvakirikuna, kellel on vastutus Eesti ühiskonna ees. Sellest tulenevalt ei mõjuta kiriklikud seisukohad mitte ainult kirikusiseseid arutelusid, vaid ka laiemat moraalset ja ühiskondlikku ruumi.

Tööst ilmneb, et toetav religioosne keskkond ja usuliste väärtuste ümber tõlgendamine võivad aidata LGBTQ+ inimestel ühendada religioosset ja seksuaalset identiteeti positiivsel viisil. See avab võimaluse mõtestada kiriklikku kuuluvust laiemalt kui ainult normatiivse sobivuse kaudu. 2009. aasta Kirikukogu avaldus toob välja, et mujal maailmas on hakatud õnnistama ja laulatama samasoolisi paare ning ordineerima vaimulikke, kes elavad samast soost partneriga. Jääb küsimuseks, kas sellise arutelu võimalus on olemas ka Eestis. Vaadates viimast EELK teoloogilist arutelu kava, kus on eraldi punktina soolisuus ja seksuaalsus, on näha

luterliku kiriku soovi neil teemadel avatult arutleda. Kiriklikus arutelus on oluline, kuidas neil teemadel arutletakse, et säiliks arvamuste erinevus ja kiriku õpetuslik tasakaal.

Afektiivsel tasandil kujuneb häbi võimalikkus ka sellisel juhul, kui inimese väarikust küll tunnustatakse, kuid teda ennast ei tunnustata täielikult kiriklikult lubatuna. Analüüsi osas tulevad välja vaimulike enda kogetavad tunded ja rollikonfliktid. Mis juhtub vaimulikuga siis, kui ta muutub „häbi” vahendajaks? Võimalik on kaudne oht muutuda ise „häbi” loojaks, sest kiriku esindajana tuleb rakendada kiriku piiranguid. See võib tekitada pingeid vaimuliku kahe rolli vahel, olles üheaegselt hooliv karjane ja normide kontrollija. Kirik on siiski tähele pannud eetilist ja ühiskondlikku survet, sest EELK Konsistoorium väljendas muret vaimulike olukorra pärast, kes peavad navigeerima seadusandliku muudatuse ja ühiskondlike ootuste vahel. Ohuna nähti ühiskondliku mandaadi puudumist ja liigset kiirustamist seadusemuudatustega, mis ei arvestanud kiriku rolli traditsioonilise peremudeli hoidjana.

Samas näitab kujunenud olukord, et seksuaalsuse küsimus ei puuduta kirikus ainult õpetuslikku järjepidevust, vaid ka vaimulike igapäevast emotsionaalset vastutust inimeste ees. Kui vaimulik peab ühelt poolt vahendama kiriku ametlikku õpetust, ent samas kohtab hingehoidlikes olukordades inimeste haavatavust ja kuuluvusvajadust, võib tekkida sisemine konflikt õpetusliku poole ja hoolivuse vahel. Sellises olukorras ei puuduta häbi ainult queer-subjekti, vaid võib mõjutada ka vaimulikke endid. See osutab, et religioosne seksuaalsusdiskursus mõjutab otseselt inimeste suhteid, emotsioone ja kogemusi ka kiriklikus elus.

Käesoleva töö lugemisel tuleb kriitiliselt arvestada, et analüüs keskendus avalikele dokumentidele, seisukohavõttudele ja institutsionaalsele diskursusele. Töös ei käsitletud LGBTQ+ usklike kogemusi ja arvamusi. Seetõttu ei ole võimalik teha üldistavaid järeldusi selle kohta, kuidas kõik queer-inimesed EELK seksuaalsusdiskursust kogevad või tõlgendavad. Häbi tekkimise võimalikkust allikmaterjalides analüüsiti siin teoreetilise ja hermeneutilise lugemise kaudu, mitte empiiriliste intervjuude või kogemuslugude põhjal. Samuti sisaldab hermeneutiline lugemine tõlgenduslikku subjektiivsust. Käesolev töö lähtub queer-teoreetilisest ja queer-teoloogilisest perspektiivist, mis tähendab, et otsese tähelepanu all on normatiivsus, võim, nähtavus ja kuuluvus. Teoloogilisest või metodoloogilisest lähtepunktist võiks samu tekste tõlgendada erinevalt. Samas ei vähenda see hermeneutilise analüüsi väärtust, vaid osutab, et religioosne seksuaalsusdiskursus ei ole neutraalne ega ühetähenduslik, vaid avatud erinevatele tõlgendustele.

Töös ei väideta, et häbi oleks EELK seksuaalsusdiskursuse vältimatu tagajärg. Analüüsist tuleb välja, et heteronormatiivsete piiride ja tingimusliku tunnustuse kaudu võivad kujuneda tingimused, kus häbi tekkimine on võimalik. Seetõttu ei puuduta seksuaalsuse küsimus kirikus ainult õpetuslikke seisukohti, vaid ka seda, kuidas inimesed kogevad oma väarikust, nähtavust ja kuuluvust religiooses kogukonnas. Just siin võib queer-teoloogiline käsitus avada uue võimaluse mõtestada kirikut vähem normatiivse kontrolli ja enam armu, hoolivuse ning tingimusteta kuuluvuse ruumina.

4.2. Järeldused

Käesoleva magistritöö põhjal võib järeldada, et EELK seksuaalsusdiskursus toimib õpetusliku või institutsionaalse korrana ja ka afektiivselt. Seksuaalsusega seotud normid mõjutavad seda, kuidas inimesed võivad kogeda oma identiteeti, kuuluvust ja väarikust kiriku kontekstis.

Analüüs näitas, et EELK avalikes seisukohtades kujundatakse selgelt seksuaalse legitiimsuse piirid heteroseksuaalse abielu kaudu. Mehe ja naise abielu esitatakse loomiskorra, Pühakirja ja kristliku õpetuse keskse normina, samal ajal kui samasoolised suhted paigutatakse sellest normist väljapoole või seotakse moraalse probleemiga.

Töö näitas ka seda, et häbi ei vaja tänapäeval otsest häbistavat keelt. Häbi võimalikkus võib kujuneda tingimusliku tunnustuse, vaikimise, nähtamatuse ja normatiivsete piiride kaudu. Selline diskursus võib mõjutada inimese suhet iseenda, koguduse ja Jumalaga.

Samuti ilmnes, et EELK seksuaalsusdiskursuses on olemas hermeneutiline pinge. Kuigi rõhutatakse õpetuslikku järjepidevust ja Pühakirja autoriteeti, näitavad kirikusisesed arutelud ja luterlik hermeneutiline traditsioon, et Piibli tõlgendamine toimub alati ajaloolises ja kultuurilises kontekstis. See osutab, et kiriklikud seksuaal-eetilised seisukohad ei ole üksnes neutraalsed õpetuslikud väited, vaid hermeneutiliselt kujunenud tõlgendused. Kuigi EELK ametlik seksuaalsusdiskursus on valdavalt normatiivne, ilmneb uuemates teoloogilise arutelu materjalides ka hermeneutiline avatus ja soov käsitleda seksuaalsuse küsimusi laiemalt kui ainult õpetusliku korra probleemina.

Analüüsist selgus, et EELK seksuaalsusdiskursus ei ole täiesti ühehäälnene. Kirikus leidub nii tugevalt normatiivseid seisukohti kui ka hääli, mis rõhutavad inimväarikust,

hoolivust ja hermeneutilist avatust. See näitab, et seksuaalsuse küsimust on võimalik mõtestada avaramalt kui ainult normi ja kõrvalekalde lihtsakoelise vastandusena.

Eelnevast võib järeldada, et häbi võib toimida EELK seksuaalsusdiskursuses heteronormatiivse korra afektiivse mehhanismina. Samal ajal näitab queer-teoreetiline ja queer-teoloogiline lugemine, et kiriklikku kuuluvust on võimalik mõtestada ka armu, väärkuse ja tingimusteta vastuvõtmise kaudu.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö „Häbi ja seksuaalsus Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku avalikes seisukohtades: hermeneutiline analüüs läbi queer-teooria” uurib, kuidas EELK avalikes seisukohtades kujundatakse arusaamu seksuaalsusest, moraalist ja kiriklikust kuuluvusest. Teise teemama uuriti, mis viisil võivad need seisukohad toimida igapäevaelus normatiivsete ja afektiivsete mehhanismidena ning milliseid võimalusi avab queer-teoreetiline ja queer-teoloogiline käsitlus selle korra kriitiliseks übermõtestamiseks. Töö keskendus küsimusele, kuidas EELK viimase paarikümne aasta avalikes seisukohtades kujundatakse arusaamu moraalselt sobivast seksuaalsusest ning kuidas need võivad mõjutada inimese kuuluvuskogemust, enesetaju ja väarikust. Samuti on töö uurimisküsimuseks, kuidas toimib häbi heteronormatiivse korra afektiivse mehhanismina EELK seksuaalsusdiskursuses.

Analüüsist selgus, et EELK ametlik seksuaalsusdiskursus toimib õpetusliku, institutsionaalse ja afektiivse raamistikuna. Heteroseksuaalne abielu esitatakse loomiskorra, Pühakirja autoriteedi ja kristliku õpetuse keskse normina, samas kui samasoolised suhted paigutatakse sellest normist väljapoole või tingimusliku tunnustuse positsiooni. Töö tulemused osutavad, et kaasajal ei pea häbi avalduma otsese hukkamõistu tagajärjel. Häbi võimalikkus võib kujuneda ka vaikimise, nähtamatuse, tingimusliku tunnustuse või moraalse piiritlemise kaudu. Selline diskursus võib mõjutada inimese suhet iseenda, koguduse ja Jumalaga ning kujundada tema kogemust kuuluvusest ja väarikusest religiooses kontekstis.

Tööst järeldub, et häbi võib toimida EELK seksuaalsusdiskursuses heteronormatiivse korra afektiivse mehhanismina, mõjutades seda, kuidas inimesed kogevad oma seksuaalsust kiriku, koguduse ja Jumala ees. Samal ajal näitas töö, et kiriklikku kuuluvust ei ole võimalik taandada üksnes normatiivse sobivuse küsimuseks. Queer-teooria ja hermeneutiline lugemine võimaldab teha nähtavaks kiriklikus diskursuses toimivad normatiivsed eeldused ning nende afektiivse mõju olemasolu. Lisaks avab queer-teoloogia võimaluse mõtestada kuuluvust armu, väarikuse ja tingimusteta vastuvõtmise kaudu, kus inimese väärtus ei sõltu täielikult vastavusest heteronormatiivsetele ootustele. Käesolev töö pakub ühe võimaliku vaatenurga religioosse seksuaalsusdiskursuse kriitiliseks analüüsiks ning tõstatab küsimuse, kuidas võiks kirik olla koht, kus inimese kuuluvus ei kujune häbi, vaikimise ega tingimusliku tunnustuse kaudu.

Käesolev uurimus ei käsitle üksikisikute kogemusi ja tundeid ega pretendeeri üldistustele, kuid osutab vajadusele jätkata seksuaalsuse, religiooni ja kuuluvuse küsimuste uurimist Eesti kiriklikus ja ühiskondlikus kontekstis.

SUMMARY

This master's thesis, "*Shame and Sexuality in the Public Positions of the Estonian Evangelical Lutheran Church: A Hermeneutical Analysis through Queer Theory*", examines how the public positions of the Estonian Evangelical Lutheran Church (EELC) construct understandings of sexuality, morality, and ecclesiastical belonging. The study also explores how these positions may function as normative and affective mechanisms in everyday life, as well as what possibilities queer theory and queer theology offer for critically rethinking this order. The thesis focuses on how the EELC's public statements over the past decades shape understandings of morally acceptable sexuality and how these may influence experiences of belonging, selfhood, and dignity. In addition, the study asks how shame functions as an affective mechanism of heteronormative order within the EELC's sexuality discourse.

The analysis demonstrates that the EELC's official sexuality discourse operates as a doctrinal, institutional, and affective framework. Heterosexual marriage is presented as the central norm grounded in the order of creation, the authority of Scripture, and Christian teaching, while same-sex relationships are positioned outside this norm or within a framework of conditional recognition. The findings indicate that shame in contemporary religious discourse does not necessarily emerge through direct condemnation alone. The possibility of shame may also be produced through silence, invisibility, conditional acceptance, or moral boundary-making. Such discourse can influence a person's relationship with themselves, the congregation, and God, shaping experiences of belonging and dignity in a religious context.

The thesis concludes that shame may function within the EELC's sexuality discourse as an affective mechanism of heteronormative order, influencing how individuals experience their sexuality before the church, the congregation, and God. At the same time, the study shows that ecclesiastical belonging cannot be reduced solely to the question of normative conformity. Queer theory and hermeneutical reading make it possible to reveal the normative assumptions embedded within ecclesiastical discourse and to analyse their affective effects. Furthermore, queer theology opens possibilities for understanding belonging through grace, dignity, and unconditional acceptance, where human worth is not dependent on full conformity to heteronormative expectations. This thesis offers one possible perspective for the critical analysis of religious sexuality discourse and raises the question of how the church might

become a place where belonging is not shaped through shame, silence, or conditional recognition.

This study does not examine the personal experiences or emotions of individuals and does not claim to make generalisations. Nevertheless, it points to the need for further research into questions of sexuality, religion, and belonging within the Estonian ecclesiastical and social context.

UURITUD ALLIKAD

Teaduskirjandus

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh University Press.
- Althaus-Reid, M. (2003). *The queer God: Sexuality and liberation theology*. Routledge.
- Berlant, L., & Warner, M. (1998). Sex in public. *Critical Inquiry*, 24(2), 547–566.
<https://doi.org/10.1086/448884>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. Routledge.
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. Routledge. <https://doi.org/10.5040/9798881812140>
- Cheng, P. S. (2011). *Radical love: An introduction to queer theology*. Seabury Books.
- de Lauretis, T. (2011). Queer texts, bad habits, and the issue of a future. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 17(2–3), 243–263.
- Elias, N. (2007). *Tsiviliseerumisprotsess* (II kd). Varrak.
- Fischer, C. (2018). Gender and the politics of shame: A twenty-first-century feminist shame theory. *Hypatia*, 33(3), 371–383. <https://doi.org/10.1111/hypa.12431>
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume 1: An introduction* (R. Hurley, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1976)
- Goldhill, S. (2025). State of play: Queer theory. *American Journal of Philology*, 146(1), 1–13. <https://muse.jhu.edu/article/953881>
- Halperin, D. M. (1995). *Saint Foucault: Towards a gay hagiography*. Oxford University Press.
- Halperin, D. M. (2003). The normalization of queer theory. *Journal of Homosexuality*, 45(2–4), 339–343. https://doi.org/10.1300/J082v45n02_17
- Halperin, D. M., & Traub, V. (Eds.). (2009). *Gay shame*. University of Chicago Press..

- Jagose, A. (2015). The trouble with antinormativity. *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 26(1), 26–47. <https://doi.org/10.1215/10407391-2880591>
- Moon, D., & Tobin, T. W. (2018). Sunsets and solidarity: Overcoming sacramental shame in conservative Christian churches. *Hypatia*, 33(3), 451–468. <https://doi.org/10.1111/hypa.12413>
- Rich, A. (1980). Compulsory heterosexuality and lesbian existence. *Signs*, 5(4), 631–660. <https://doi.org/10.1086/493756>
- Ricoeur, P. (1976). *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Texas Christian University Press.
- Robinson, B. A. (2016). Heteronormativity and homonormativity. In N. A. Naples (Ed.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of gender and sexuality studies* (pp. 1–3). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118663219.wbegss013>
- Schaumberg, R. L., & Skowronek, S. E. (2022). Shame broadcasts social norms. *Psychological Science*, 33(9), 1463–1475.
- Sedgwick, E. K. (2003). *Touching feeling: Affect, pedagogy, performativity*. Duke University Press.
- Singh, G. (2024). The social construction of gender. *International Research Journal of Education and Technology*, 6(3), 285–287.
- Sznycer, D., Tooby, J., Cosmides, L., Porat, R., Shalvi, S., & Halperin, E. (2016). Shame closely tracks the threat of devaluation by others, even across cultures. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(10), 2625–2630. <https://doi.org/10.1073/pnas.1514699113>
- Tomkins, S. S. (1995). *Shame and its sisters* (E. K. Sedgwick & A. Frank, Eds.). Duke University Press.
- Tonstad, L. M. (2018). *Queer theology: Beyond apologetics*. Cascade Books.
- Warner, M. (Ed.). (1993). *Fear of a queer planet*. University of Minnesota Press.
- Warner, M. (2000). *The trouble with normal*. Harvard University Press.

Wilcox, M. M. (2003). *Coming out in Christianity: Religion, identity, and community*. Indiana University Press.

Yip, A. K. T. (2005). Queering religious texts: An exploration of British non-heterosexual Christians' and Muslims' strategy of constructing sexuality-affirming hermeneutics. *Sociology*, 39(1), 47–65.

Institutsionaalsed ja avalikud allikad

EELK Kirikukogu. (2009). *Suhtumisest homoseksuaalsesse käitumisse kirikutes ja kirikuosadusest*. EELK Kirikukogu otsus 25.11.2009. (KT 2009,0,0).

EELK Kirikunõukogu. (2018). *EELK Kirikukogu otsus Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise toetuseks*. Lisa 2 EELK XXX Kirikukogu 2. istungjärgu päevakorrapunkti nr 5 juurde. Eelnõu on esitanud EELK Konsistoorium 11.04.2018.

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2013). *Jumalateenistuste ja talituste juhend*. https://www.eelk.ee/wp-content/uploads/2015/11/JTJ_2013_internetiversioon.pdf. (10.04.2026)

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2019). *EELK arengukava 2019–2028*. https://eelk.ee/wp-content/uploads/2019/04/EELK_arengukava_2019_2028.pdf. (15.04.2026)

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2023, 4. juuli). *EELK konsistoorium peatab alates 1. jaanuarist vaimulike tegutsemise perekonnaseisuametnikena*. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/eelk-konsistooriumi-arvamus-perekonnaseaduse-eelnoule/>. (21.04.2026)

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2023a, 9. mai). *Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku arvamus perekonnaseaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõule ja seletuskirjale*. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/eelk-konsistooriumi-arvamus-perekonnaseaduse-eelnoule/>. (15.04.2026)

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2023b, 6. juuli). *Peapiiskop: Abielude registreerimise peatamine polnud protest vaid sundkäik*. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/peapiiskop-abielude-registreerimise-peatamine-polnud-protest-vaid-sundkaik/>. (16.04.2026)

- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2023c, 17. oktoober). *EELK vaimulikud jätkavad uuest aastast abielude riiklikku sõlmimist*. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/eelk-vaimulikud-jatkavad-uuest-aastast-abielude-riiklikku-solmimist/>. (17.04.2026)
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2023d). *EELK Konsistooriumi otsus*. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku arvamus perekonnaseaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõule ja seletuskirjale. (KT 0,0,0)
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2024). *Kronoloogia. Teoloogilise arutelu strateegia aastateks 2024–2029*. <https://eelk.ee/wp-content/uploads/2024/03/Teoloogilise-arutelu-strateegia-2024.pdf>. (18.04.2026)
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (2025). *Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku kirikuseadustik*. https://eelk.ee/wp-content/uploads/2025/10/EELK_kirikuseadustik_2025.pdf. (18.04.2026)
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (n.d.). *Soolisus ja seksuaalsus*. <https://eelk.ee/teoloogiline-arutelu/soolisus-ja-seksuaalsus/>. (18.04.2026)
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (n.d.-b). *Juhendmaterjal Piibli autoriteeti ja tõlgendamist puudutavate arutelude korraldamiseks EELK-s*. <https://eelk.ee/teoloogilise-arutelu-strateegia/piibli-autoriteet-ja-tolgendamise/juhendmaterjal/>. (18.04.2026)
- Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. (n.d.-c). *Piibli autoriteet ja tõlgendamine*. <https://eelk.ee/teoloogilise-arutelu-strateegia/piibli-autoriteet-ja-tolgendamise/>. (15.04.2026)
- Eesti Kirikute Nõukogu. (2008, 16. oktoober). *Eesti Kirikute Nõukogu seisukoht homoseksuaalsuse küsimuses*. <https://ekn.ee/eesti-kirikute-noukogu-seisukoht-homoseksuaalsuse-kusimuses/>. (12.04.2026)
- Eesti Kirikute Nõukogu. (2023, 12. juuni). *Eesti kirikujuhtide läkitus abielu toetuseks*. e-Kirik. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/eesti-kirikujuhtide-lakitus-abielu-toetuseks/>. (19.04.2026)
- Kooseluseadus. (2014). *Riigi Teataja I, 16.10.2014*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106072023047>. (12.04.2026)

Perekonnaseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. (2023). *Riigi Teataja I*, 06.07.2023, 6. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106072023006>. (12.04.2026)

Meedia- ja veebiallikad

ERR. (2018, April 20). *Kirik plaanib toetusavaldust abielu kui mehe ja naise liidu põhiseadusesse panekule*. <https://www.err.ee/823612/kirik-plaanib-toetusavaldust-abielu-kui-mehe-ja-naise-liidu-pohiseadusesse-panekule>. (18.04.2026)

e-Kirik. (2023, April 19). *Vaimulikud argumenteerivad abieluvõrdsuse teemal*. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/19197/>. (19.04.2026)

e-Kirik. (2023, June 8). *Peapiiskopi EELK nimel tehtud ettepanek: Perekonnaseaduse muutmisel peab saama kaasa rääkida rahvahääletusel*. <https://e-kirik.eelk.ee/2023/peapiiskopi-eelk-nimel-tehtud-ettepanek-perekonnaseaduse-muutmisel-peab-saama-kaasa-raakida-rahvahaaletusel/>. (17.04.2026)

Feministeerium. (2023, July 20). *Queer*. <https://feministeerium.ee/dictionary/queer/>. (17.04.2026)

Kund, O., Epner, E., & Mets, M. (2021). *Kaheks löödud kirik*. Levila. <https://www.levila.ee/raadio/usu-voim/kaheks-loodud-kirik>. (27.04.2026)

Laats, A. (2018, June 29). *Seksuaalervisest kirikuõpetaja pilgu läbi*. Harju Elu. <https://harjuelu.ee/seksuaalervisest-kirikuopetaja-pilgu-labi/>. (24.04.2026)

Pöder, J.-C. (2021, October 20). *Johann-Christian Pöder: Kirik peaks paluma andestust*. ERR. <https://www.err.ee/1608375773/johann-christian-poder-kirik-peaks-paluma-andestust>. (24.04.2026)

Toomet, I. (2018, May 2). *Radikaliseerunud pole kirik, vaid ümbritsev ühiskond*. ERR. <https://www.err.ee/828250/illimar-toomet-radikaliseerunud-pole-kirik-void-umbritsev-uhiskond>. (26.04.2026)

Täiendavad materjalid

- Althaus-Reid, M. (2000). *Indecent theology: Theological perversions in sex, gender and politics*. Routledge.
- Butler, J. (1993). Critically queer. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 1(1), 17–32.
- Celikates, R. (2018). *Critique as social practice: Critical theory and social self-understanding*. Rowman & Littlefield International.
- Englund, M. E. (1991). *The Bible and homosexuality* (4th ed.). Chi Rho Press.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976* (M. Bertani & A. Fontana, Eds.; D. Macey, Trans.). Picador.
- McRuer, R. (2006). *Crip theory: Cultural signs of queerness and disability*. New York University Press.
- Piazza, M. S. (1994). *Holy homosexuals: The truth about being gay or lesbian and Christian*. Sources of Hope.
- Puolimatka, T. (2019). *Seksuaalrevolutsioon: Perekonna ja kultuuri kokkuvarisemine* (U. Orav, Trans.). Imaprint.
- Pöder, T.-A. (2018). *Usukultuur evangeelses luterlikus vaatevinklis: Teoloogilise mõtte uurimusi ja arendusi*. EELK Usuteaduse Instituut.
- Sznycer, D., Takemura, K., Delton, A. W., Sato, K., Robertson, T., Cosmides, L., & Tooby, J. (2012). Cross-cultural shame. *Evolutionary Psychology*, 10(2), 352–370.
- Tasmuth, R. (Ed.). (2014). *Luterlikud usutunnistuskirjad*. EELK Usuteaduse Instituut.